

KURT E. LARSEN

**CHRISTIAN
BARTHOLDY,**
*vækkelseskristendom
og dansk kirkeliv*

*Studier i Indre
Missions historie,
ca. 1930-1960*

KOLON

Indhold

Forord ved udgivelsen · 7

1 Forskningshistorie, metode, disposition, kilder · 9

 Forskningshistorie omkring Indre Mission · 13

 Metode · 17

 Disposition · 20

 Kilder · 29

2 Vækkelseskristendom og dansk kirkeliv frem til ca. 1960,
 en oversigt · 32

3 Christian Bartholdys liv og gerning · 39

Første hoveddel: Christian Bartholdy, vækkelseskristendom og dansk kirkeliv 49

4 Frelsesforståelse og nådemidler · 51

 4A: Begrebet vækkelse · 52

 Bartholdy om vækkelse · 56

 Vækkelsens sammenhæng med sociale, psykologiske og
 kirkelige forhold · 64

 4B: Omvendelse og dåb · 67

 Dåben · 77

 Dåbspraksis · 81

 4C: Forkyndelsen · 86

 Vækkende forkyndelse · 87

 Aktualitet via lovforkyndelsen · 90

 Sølling-sagen 1955 · 94

 Forkyndelseskrise og vægt på vidnesbyrdet · 97

 4D: Bibelen · 101

 Erfaringsbegrundelse for Bibelens autoritet · 102

 Bibelen som Guds ord og menneskeord · 108

 Mod ensidigt fokus på Bibelens fejl · 110

 Fokus på budskabet · 115

 Præsteuddannelse, menighedsfakultet

 – og røverkulen i Aarhus · 119

 Bibelbrug og bibeloversættelse · 130

 Skrifteologi og bibelautoritet i praksis · 136

 Bibelsyn og kvinder som præster · 138

- Bibelsyn og eskatologi · 169
- „Sjælens Udødelighed“ og P. G. Lindhardt-sagen om det evige liv · 170
- Mod Guds Rige-optimismen · 173
- Tidens tegn og falske profeter · 176
- Tusindårsriget · 181
- Jøder og staten Israel · 184
- 4E: Helliggørelse og nadver · 193
 - Nadveren · 197
- 5 Embedssynet · 202
 - Præsteembedet · 203
 - Præstens uafhængighed · 207
 - Det almindelige præstedømme · 212
 - Indremissionærerne · 218
 - Bispeembedet · 222
 - Biskopper som kirkens talsmænd og som åndelige ledere · 227
 - Diakonembede og diakoni · 233
- 6 Kirkebegrebet: Danmark som et kristent land · 238
 - Et kristent land med et kristent folk: Det gammellutherske samfundsideal · 239
 - Danmark i lyset af det Gamle Testaments samfundssyn · 242
 - Den gudgivne danskhed, rigsfællesskabet · 246
 - Kristentroens nødvendighed for kulturen, mod sekularisering · 252
 - Kun vækkelse redder Danmark – afslaget til Dansk Ungdomssamvirke · 257
 - Mod apolitisk Indre Mission · 263
 - Kamp for kristen folkeskole, Nordentoft-sagen · 269
 - De ti bud og Guds lov i dansk offentlighed · 278
 - Forsvarssag og modstandsbevægelse · 289
 - Fra Ravnkilde til nyt embede i Haslev · 302
 - Ja til dødsstraf · 306
 - Demokrati og politiske partier · 309
 - Socialt syn · 313
 - Socialdemokratiet · 320
 - Nej til særligt kristeligt parti · 324
 - Nazisme, fascisme og kommunisme · 327
 - Om velfærdsstat og totalitære træk i demokratierne · 336

- 7 Kirkebegrebet: Folkekirke og vækkelseskristendom · 338
Skellet i folkekirken – de sande troendes fællesskab · 341
Kritik af folkekirkens tilstand (kirketugt) · 347
- 8 Vækkelseskristendom gav relativ dogmatisk tolerance · 353
Kirkeligt Forbund af 1933 · 361
Ikke luthersk-konfessionel eller „norsk“ linje · 364
Luthersk Missionsforening · 371
- 9 Vækkelseskristendom gav vilje til kirkeligt samarbejde · 375
Københavns Kirkefond · 376
Fjerde retning / den engelske retning · 379
Bartholdy og det karismatiske · 387
Oxford-gruppebevægelsen · 391
Moralsk Oprustning · 402
Det kirkelige samarbejdes mulighed: Dansk Bibelskole · 404
Det kirkelige samarbejdes grænser: Kristeligt Dagblad · 415
Ydre Mission · 427
- 10 Vækkelseskristendom gav økumenisk indstilling · 431
Enhedstanke og økumeni · 431
Tværkirkeligt samarbejde og sektbegreb · 441
Den romersk-katolske kirke · 446
- 11 Vækkelseskristendom gav åbenhed over for nye arbejdsformer · 451
Bartholdys historiebrug · 451
Bartholdy over for traditionalisterne · 461
KFUM & KFUK · 469
Indre Missions skoler · 473
Salmebogssagen · 476
Inspiration fra USA? · 478
- 12 Bartholdys afstand til retninger uden vækkelseskristendom · 484
Den teologiske vending i 1920'erne · 485
Bartholdy og barthianismen · 491
Kampen om den rette Luther og den rette lutherske lære · 494
Tidehverv og kirkelige barthianere · 501
Den nye kirkelighed · 506
Ny liturgisk højirkelighed · 519
Grundtvigianere · 524
- 13 Vækkelseskristendom betød ringe interesse for kirkeudvikling · 538
Mere fri folkekirke · 538

Kirkelig samling under besættelsen · 544

En bekendelsesfront efter 1945? · 549

Liturgi og ritualer · 551

Anden hoveddel: Christian Bartholdys holdninger i relief 553

14 Vilhelms Becks sakramentale kirkesyn · 555

15 Frederik Zeuthens konservativt-pietistiske kirkesyn · 561

Frelsesforståelse og nådemidler · 561

Embedssyn · 567

Kirkebegrebet · 573

Kirkepolitik · 579

Forholdet til andet kirkeligt arbejde · 586

16 Henry Ussings erfaringsteologiske menighedssyn · 593

Frelsesforståelse og nådemidler · 594

Kirkens genrejsning ved de sandt troende · 600

Embedssyn · 606

Kirkepolitik · 610

Kirkeligt samarbejde med andre · 613

17 Bartholdy i lyset af Andre Missions traditioner · 619

18 Epilog: Bartholdy i dansk kirkeliv 1960-1976 · 626

19 USA's kirkeliv ca. 1930-1960 · 634

20 Sammenfatninger og perspektiver · 654

Litteratur · 658

Bøger · 658

Kirkelige tidsskrifter, årbøger og dagblade, gennemgåede for årene
1929-1959 · 692

Andre benyttede tidsskrifter og aviser · 694

Arkivmaterialer · 695

Nogle biografiske oplysninger om centrale personer i første hoveddel ·
696

Navneliste · 706

Forord ved udgivelsen

På Aarhus Universitet i 1970'erne var der en række inspirerende lærerkræfter på Institut for Kirkehistorie. Det faldt sådan, at Jacob Leth Balling, Thorkild Lyby, Frands Ole Overgaard og Anders Pontoppidan Thyssen blev mine lærere i faget. Professor Balling kunne fylde tavlen med kirkehistoriske fakta ud fra sit suveræne overblik, og endda tiltale en 19-årig studerende med ”De”. Det havde jeg aldrig oplevet før. Det er heller ikke sket ofte siden. De nævnte lærere – og flere til - underviste og vejlede på en måde, så kirkehistorie lige siden har været min favoritdisciplin.

I 1985-1986 deltog jeg i et projekt med indsamling af arkivmateriale om Indre Missions historie under Statens Humanistiske Forskningsråd. I den forbindelse stødte jeg i Indre Missions arkiv i Fredericia på nogle sorte kasser, der viste sig at indeholde Christians Bartholdys omfattende brevsamling fra dennes formandstid. Jeg troede ellers, ud fra oplysninger i hans erindringer, at dette materiale var destrueret. Det var det altså ikke alligevel. Tanken om at bruge dette spændende materiale til egen forskning lå siden i baghovedet. Efter 10 år som sognepræst fik jeg bevilget tre måneders studieorlov af kirkeministeriet, og samtidigt blev jeg af det teologiske fakultet ved Aarhus Universitet bevilget en friplads som ph.d.-studerende. Tilsammen gav det mulighed for at komme i gang med et forskningsprojekt i præstegården. Projektet greb om sig, fordi materialet fra 1900-tallet kun kunne vurderes rettelig på basis af et grundigt kendskab til Indre Missions forhold i 1800-tallet. Min ph.d.-vejleder Thorkild Lyby og forskeruddannelsesudvalget ved det Teologiske Fakultet foreslog derfor, at jeg først skrev om Vilhelm Beck og hans tid som ph.d.-afhandling, for senere at beskrive Christian Bartholdys æra som doktorafhandling. Projektet ændrede også karakter undervejs ved ikke at blive ved med at være præstegårdsteologi, idet jeg blev ansat på Menighedsfakultetet. Bestyrelse og kolleger på Menighedsfakultetet takker jeg for frie arbejdsforhold og et godt samarbejde. Andre spændende opgaver endte med at trække arbejdet i langdrag, men her ved vejs ende takker jeg Morten Ettrup Larsen, Søren Stidsen og Hans-Henrik Nielsen for hjælp med korrekturlæsningen. For samspil

og kærlighed gennem mange år takker jeg min kone, Bodil. For endnu flere års fulde opbakning takker jeg mine forældre, Ella Larsen og Folmer Larsen (død 1996). Deres hjem på bakketoppen i Voldum var præget af glæde over Guds gode gaver – og i det hele taget af mange af Indre Missions bedste sider.

Aarhus, november 2014.

Kurt E. Larsen

1 Forskningshistorie, metode, disposition, kilder

Denne teologiske afhandling står inden for en dansk kirkehistorisk forskningstradition og omhandler Indre Mission, der inden for folkekirken var blandt de største kirkelige retninger og dermed er én af de vigtigste religiøse bevægelser i Danmark.¹

Tal fra menighedsrådsvalg viste, at Indre Mission blandt de, der brugte deres stemmeret, var den talmæssigt stærkeste af de gamle kirkelige retninger: I 1931 sluttede 43% af landets menighedsrådsmedlemmer sig til Indre Mission, mens det kun gjaldt 20% af menighedsrådsmedlemmerne i 1957.² Til valget til „*det i henhold til lov af 7. marts 1928 nedsatte Udvalg om Forholdet mellem Staten og Folkekirken*“, herefter kaldet det kirkepolitiske udvalg (1928-1940), fik Indre Mission 33%

- 1 At sætte tal på Indre Mission som bevægelse er en vanskelig opgave, som kun få i tidens løb har ovovet at give bud på. Journalisten Paul Hammerich skrev i forbindelse med sin angivelse af, at 15% var positive for Moralsk Oprustning, at dette var et tal, som Indre Mission „knap nok kunne stikke“, Hammerich 1977:503. Han må altså have anslået Indre Mission til at nyde opbakning af omtrent 15% af den danske befolkning i 1950'erne og det ville svare til ca. 650.000. Kirkehistorikeren A. Pontopidan Thyssen anslog ud fra oplagstal på Indre Missions blade, at der var 70.000-100.000 venner af Indre Mission i 1901, Thyssen 1991b:298. Kirkehistorikeren Frands Ole Overgaard anslog, at IM havde tilslutning fra omkring 300.000 efter 1. verdenskrig, Overgaard 2001:297. Kvindeforskeren Hilda Rømer Christensen anslog, at Indre Mission med en kontaktoflade på 400.000-500.000 mennesker i 1920 var den største massebevægelse i Danmark på det tidspunkt, Christensen 1995:9f.36. Se også Møller 2005:113f. Larsen 2011:419-421.
- 2 I menighedsrådene på Kolding-egnen var 38% tilknyttet Indre Mission i 1926, og i 1965 var det 43%, Iversen og Thyssen 1986:26. Ved menighedsrådsvalget i 1930 hørte 43% af medlemmerne til gruppen „nærmest Indre Mission“, 32% var „nærmest grundtvigske“, Kirkelig Haandbog 1931:24. I perioden fra 1930 til 1960 var der generelt en kraftig tilbagegang for de kirkelige retningers lister i landets menighedsråd. I 1984 opgav 16% af menighedsrådsmedlemmerne at være tilknyttet Indre Mission, i Odense, Aalborg og Aarhus stifter tilsammen dog 23%, Iversen og Thyssen 1986:306f.

af stemmerne.³ Ved bispevalgene i mellemkrigstiden fik Indre Missions kandidater over halvdelen af stemmerne, takket være et samarbejde med Kirkeligt Centrum.⁴ Perioden ca. 1930-1960 var den periode, hvor Indre Mission kulminerede i udbredelse og oplevede begyndende tilbagegang.⁵

I perioden ca. 1930-1960 blev Indre Missions betydning for det danske folks opfattelse af kristendommen fremhævet af udenforstående kirkelige iagttagere. En grundtvigsk iagttager kaldte i 1942 Indre Mission for moderetningen i dansk kirkeliv.⁶ En grundtvigsk iagttager tilskrev Indre Missions formand stor betydning: „*Det er nu engang ikke ligegyldigt, hvem der sidder som Indre Missions formand. Han sidder inde med en indflydelse, som ingen af de 8 biskoper kan hamle op med*“.⁷ Fra Kirkeligt Centrum fremhævede biskop C.I. Scharling i 1942 Indre Missions betydning: „*Indre Mission har haft en uberegnelig Betydning for Vækkelsen af et personligt Kristenliv inden for Folkekirken; den har som ingen anden kirkelig Retning sat Lægfølket i aktiv Virksomhed; og et stort Kærlighedsarbejde til Redning af hjælpeløse og fortabte Mennesker og til Hjælp for de nødstedte og lidende er udgaaet fra den*“.⁸ Ifølge Indre Missions kritikere i Tidehverv i 1933 sad Indre Mission på magten i den danske kirke: „*For hvem vil benægte, at den for Tiden sidder paa saa godt som alt det Flæsk, der er tilbage i den danske Kirke?*“.⁹ I Tidehverv så man derfor et behov for opgør med Indre Mission, netop fordi denne bevægelse spillede så stor en rolle i folks bevidsthed om kristendommen: „*Vist bliver man hurtigt led og ked af at sige Bartholdyerne imod, men på den anden side indtager de en sådan plads i folks bevidsthed, at også det må gøres ... Jeg møder gang på gang i sognet, at man har den opfattelse, at Indre Mission er kirken*“.¹⁰

Holdbarheden af disse udsagn skal ikke diskuteres her, idet de blot tjener som illustration af den plads, Indre Mission efter nogle samtidige

3 Gjesing-Pedersen 1949:140ff. *Liv og Lys* 1928:105.

4 Thyssen 1980:195.

5 Da Indre Mission aldrig har haft medlemmer, må der måles på andre parametre: Antallet af børn i Indre Missions søndagsskoler kulminerede i 1955, abonnenttallet på Indre Missions Tidende i 1945, Larsen 1986:38f.143f.

6 *Kristeligt Dagblad* 1/1 1942. Se også *Menighedsbladet* 1949:280.

7 *Dansk Kirketidende* 1959:138.

8 *Kirkeligt Centrum* 1942:35.

9 *Tidehverv* 1933:127.

10 *Tidehverv* 1956:3.

iagttageres øjne fyldte. En historiker skrev i 1985: „i visse egne af landet kom Indre Mission til at præge åndslivet mere end vi ofte gør os klart – bl.a. fordi kilderne til Indre Mission er så meget dårligere end til f.eks. Grundtvigianismen“.¹¹ Siden er der dog fremdraget nye kilder om Indre Mission. Inden der gives et overblik over forskningssituationen, må begrebet *Indre Mission* dog defineres.

Begrebet *Indre Mission* kan dække over en forening, *Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark*, stiftet 1861. Begrebet kan også dække en gruppe mennesker, der lokalt fandt sammen i et fællesskab, kaldet *Indre Missions samfund*. Dette fællesskab kunne være ganske uorganiseret, men havde det et missionshus, var dette som regel tilskødet Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark som ejendom. Der skulle i et sådant missionshus være en bestyrelse, der var godkendt af Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark, der dermed havde mulighed for at udøve læremæssig kontrol med aktiviteterne i huset. I praksis handlede det om at hindre ikke-lutherske prædikanter i at få adgang til at prædike i disse missionshuse.¹² Hvis bestyrelsen for Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark (herefter kaldet hovedbestyrelsen) ville, kunne de også trække godkendelsen til at tale i missionshusene bort fra en folkekirkelig organisation, hvilket økonomisk kunne være en katastrofe for en organisation, hvis eksistensgrundlag var at foretage indsamlinger og rekruttere medarbejdere eller elever i Indre Missions missionshuse. Betegnelsen *Indre Mission* kan desuden betegne en *bevægelse*. En række institutioner og foreninger arbejdede med samme grundlæggende mål som Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark og var udsprunget af denne eller af et eller flere Indre Missions samfund, fx KFUM & KFUK og søndagsskolerne, Indenlandsk Sømandsmission, en række højskoler og børnehjem. Her havde Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark måske ret til at vælge én eller flere af bestyrelsesmedlemmerne, men i øvrigt arbejdede disse institutioner og foreninger selvstændigt – men hørte alligevel med til bevægelsen. Endelig kan begrebet *Indre Mission* bruges om en *kirkelig retning*. Så tænkes der på alle de præster og lægfolk, der uanset organisatorisk tilknytning identificerede sig med foreningens formål: På evangelisk-luthersk grund at virke til troslivets vækkelse og til de troendes sammen-

11 Knud Knudsen i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1985:94.

12 Om missionshusene, se Larsen 2005.

slutning i de helliges samfund.¹³ Christian Bartholdy har som nyvalgt formand i 1934 skildret organisationen i Indre Mission (I.M.) sådan:

*„I.M. har mange Venner blandt Præster, men de er jo ikke bundet længere end de selv vil. De kan tage Afstand fra Punkter i Indre Missionærernes Forkyndelse, de kan kritisere Bestyrelsen osv. Saadan har jeg jo selv staaet i mange Aar. Noget andet er det saa, naar man er blevet medansvarlig. Saa har man Medansvar for Bestyrelsens Beslutninger og for Indre Missionærernes Arbejde og for Missionshusene og Hotelterne og Indre Missionstidende. Men mere maa de ikke hænge mig op for. Indre Mission som et Arbejde har jeg Ansvar for, men ikke I.M. som en retning eller et Parti“.*¹⁴

Sondringen mellem Indre Mission som landsforening, lokalt fællesskab, bevægelse eller retning var for den dansk offentlighed sjældent interessant. Man brugte begrebet *Indre Mission* i bred almindelighed. Sådan var det som regel også inden for bevægelsen selv.¹⁵

Når Bartholdy kaldtes formand for „indre mission“, var han det kun for Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark. Den begrænsede formelle indflydelse betød ikke, at hans og hovedbestyrelsens ord ikke

13 Lovene, se Holt 1961:467. Om de organisatoriske forhold i Indre Mission, se Holt 1940:14. Christensen 1995:81.112f. Larsen 2011:15ff. Hvert år bragte foreningen i sit blad, *Indre Missions Tidende*, en oversigt over arbejdet. Afgrænsningen kunne give problemer: I årsberetningen for 1935 havde man taget fx Sudanmissionen, Blå Kors og Dansk Kirke i Udlandet med. Det sidstnævnte blev der protesteret over fra anden side i folkekirken, og Bartholdy forsvarede det med, at der kun med omtalen var udtrykt, at DKUs sekretær var godkendt til at tale i missionshusene. *Indre Missions Tidende* 1936:245. Efter nye grundtvigske protester over, at Indre Mission med omtalen havde taget patent på Dansk Kirke i Udlandet (*Menighedsbladet* 1937:281), skrev DKUs formand, biskop Johs. Gøtzsche, der selv var tæt knyttet til Indre Mission: „Jeg gaar ud fra, at De tager Affære. Jeg vil da meget nødigt til at tage Afstand fra Indre Mission, selvom det kun er en formel Afstandtagen“, brev til Christian Bartholdy 22/4 1937.

14 Brev til pastor L. B. Fog, Dianalund, 11/8 1934.

15 Tidligere havde J. Gøtzsche skrevet, at DKU var det mest samlende i dansk kirkeliv, *Menighedsraadenes Blad* 1935:157. Bartholdys forklaring, *Indre Missions Tidende* 1938:224. I 1959 sondres der i årsberetningen mellem Indre Missions missionærer og Indre Missions børnehjem på den ene side, og virksomheder, skoler og redningsarbejde „i tilknytning til Indre Mission“ på den anden side, *Indre Missions Tidende* 1959:399-413.

kunne have stor vægt i hele bevægelsen/ retningen. Når det gjaldt kirkepolitik stod Indre Mission oftest samlet, så de ved menighedsrådsvalg og bispevalg udgjorde en afgrænset *kirkelig retning*. For så vidt formanden for Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark nød tillid i bevægelsen, kunne hans ord have stor vægt. Alene i kraft af denne indflydelse og virkningshistorie er det kirkehistorisk relevant at beskæftige sig med de ledende skikkelser i Indre Mission.

Forskningshistorie omkring Indre Mission

Indre Mission er i de sidste årtier blevet gjort til genstand for forskning fra forskellige faglige vinkler.¹⁶

Om Indre Mission i *lokalområder* har en række detaljerede lokalhistoriske studier har kastet nyt lys.¹⁷ Her skal særligt fremhæves Henning Ringgaard Lauridsens arbejder om Indre Mission i Nordvestjylland og resultaterne af Stationsbyprojektet (Lauridsen 1982.1983.1986). Anne-Lise Schou har skrevet om Sønder Bjert og igennem Kattedag-Skagerrak projektet kastet nyt lys over Indre Missions lokale forhold i Vendsyssel (Schou 1987.Bengaard 1989). Sidsel Eriksen har i sin forskning om afholdsbevægelsen foretaget grundige lokale studier i det kirkelige liv i Grindsted (Eriksen 1996). Verner Bruhn om Esbjerg (Bruhn 1987). Anders Pontoppidan Thyssen har i sit store arbejde om Haderslev stift også stof om Indre Mission i den landsdel (Thyssen 1977-1991). Der er også meget stof om Sønderjyllands særlige forhold hos Høst 1997. Blandt en del populære, men nyttige fremstillinger af Indre Missions lokale arbejde, skal fremhæves H. E. Olsens beskrivelse af liv og aktiviteter i Indre Mission i Viborg (Olsen 1969).

I Indre Mission *som bevægelse* har der af etnologer og historikere været forsket en del siden ca. 1980 i forbindelse med bredere studier af de folkelige bevægelser og foreninger.¹⁸ Af vigtighed for studiet af Indre Mission skal især nævnes studierne af Holger Knudsen (Knudsen 1984), Margareta Balle-Petersen (Balle-Petersen 1977.1981) og Vagn Wåhlin (Wåhlin 1987). En række tematiske studier har kastet nyt lys over forskellige aspekter ved bevægelsen. Om kvinderne i Indre Mis-

16 Se forskningsoversigt frem til 1984 hos Larsen 1985. Se omfattende nyere forskningsoversigt hos Lykke 2011.

17 Se oversigt i Larsen 1985.

18 Se Møller 2005:37.

sion som bevægelse har Anne-Lise Schou (1987), Hanne Rimmen Nielsen (Nielsen 1990) og Hilda Rømer Christensen skrevet (Christensen 1995). Oversigter over bevægelsens forhold til politik og samfundsforhold i mellemkrigstiden er skrevet af A. Pontoppidan Thyssen (Thyssen 1991) og Jens Holger Schjørring (Schjørring 1976d). Erik Thostrup Jacobsen har skrevet om kirken og de samfundsmæssige forhold under besættelsen, og berører herunder også Indre Mission. (Jacobsen 1991). Forholdet mellem afholdsbevægelse og Indre Mission er på forskellige måder belyst af Sidsel Eriksen (Eriksen 1988.1996). Indre Missions sociale engagement og dets forhold til socialt arbejde i almindelighed er beskrevet af Liselotte Malmgart (Malmgart 1997b.2002), Karin Lützen (Lützen 1998) og P. Bundesen (1991) og også berørt i Bruhn (1987) og Larsen (2007.2011). Om Indre Missions skoler har Vagn Wåhlin redigeret og udgivet et stort værk (Wåhlin 1990). Om arbejdet blandt børn og unge i søndagsskoler og KFUM & KFUK er der skrevet mest grundig hos Hilda Rømer Christensen (Christensen 1995¹⁹). Studier af Ehlers (1999) og Olesen (1997) rummer også meget stof om KFUM & KFUK. Et festskrift fra 1983 fortæller om søndagsskolerne (Jensmark 1983).

Om historien om Indre Mission som *forening* i tiden efter 1. verdenskrig findes der ikke meget i Paul Holts store jubilæumsbog fra 1961ff. Der findes en oversigt af A. Pontoppidan Thyssen over mellemkrigstiden (Thyssen 1980) og en oversigt af Frands Ole Overgaard over tiden efter 1945 (Overgaard 2001). Denne afhandlings forfatter har skrevet jubilæumsbøger med oversigter over Indre Missions historie, herunder også om tiden 1930-1960 (Larsen 1986.2011). A. Pontoppidan Thyssens ord fra 1980: „*Indre Missions historie i mellemkrigstiden er ikke skrevet*“,²⁰ står dog stadig ved magt, ligesom Frands Ole Overgaards ord fra 2001: „*Væsentlige sider af IM's og gr. nyeste historie er stadig uudforsket*“.²¹ Om Indre Missions vigtigste skikkelse i 1900-tallet, Christian Bartholdy, findes der ingen samlede studier. Der findes et utrykt forelæsningsmanuskript, hvor professor Leif Grane giver en analyse af aspekter af Bartholdys forkyndelse i postillen *Himmerlandsprædikener* (Grane u.år). To teologiske studenter har arbejdet med dele af hans forfatterskab. Krista Rosenlund Larsen gav derudfra et overblik over nogle vigtige problem-

19 Se oversigt over forskningen i Indre Mission som bevægelse hos Christensen 1995:16-19.

20 Thyssen 1980:195.

21 Overgaard 2001:296.

stillinger i Bartholdys liv (Larsen 1994), og Cecilie Vestergaard Raabergs speciale rummer en analyse af Bartholdys samfundssyn under besættelsestiden (Raaberg 2006).

Om Indre Mission som *kirkelig retning* indgår der i begrænset omfang stof i de almindelige kirkehistoriske fremstillinger (Lindhardt 1966. Lausten 2004). Denne afhandlings forfatter har i en bog fremlagt studier over dansk kirkeliv, herunder også Indre Mission – en bog, der kan ses som et forstudie til denne afhandling (Larsen 2007). Større kirkehistoriske studier om andre emner kan også indeholde elementer, der berører Indre Mission. Jens Holger Schjørring har bidraget med mange teologihistoriske arbejder (Schjørring 1976a.1976.b.1979.1980). Martin Schwarz Lausten har udgivet en lang række studier i forholdet mellem kristne og jøder (Lausten 2007). Hans Raun Iversen har i mange arbejder om dansk kirkeliv fremlagt materialer, der også berører Indre Mission og andre vækkelsesbevægelser (Iversen 1986.1987.1990.1999).

Vigtige forskningsmæssige skridt er taget af dr.theol. Elith Olesen. Hans grundige studier bringer meget stof om såvel Indre Mission som forening som om det teologiske indhold i retningen, ligesom han som den første har sat bevægelsen ind i en bredere international sammenhæng. En lang række studier i Indre Missions og tilgrænsende bevægelers historie har han lagt frem siden 1950'erne (Olesen 1959.1961.1983.1983-84.1987.1996a), kulminerende med disputatsen om engelsk-amerikansk indflydelse på dansk kirkeliv omkring 1900 (Olesen 1996) og bogen om Olfert Ricard, KFUM og den kristelige studenterbevægelse (Olesen 1997). Dermed har Olesen ført dansk vækkelsesforskning et stort skridt fremad for perioden frem til ca. 1930. For tiden derefter er der, hvad angår både Indre Mission som forening og det teologiske indhold hos ledende skikkelser i Indre Missionen, behov for flere studier.

Undertegnede udarbejdede i årene 1996-1999 en ph.d.-afhandling om „Vilhelm Beck, kirken og den indre mission – et studie i forholdet mellem folkekirke og vækkelsesbevægelse i Danmark 1849-1901“. Der var tale om en teologisk undersøgelse af Becks forkyndelse og kirkelige holdninger. Det blev heri fremlagt, hvordan Vilhelm Beck forholdt sig til følgende områder af teologisk og kirkelig art: Nådemedler og frelsesforståelse, embedssyn, kirkebegrebet, praktisk kirkepolitik og forholdet til andet kirkeligt arbejde. En sådan personal tilgang har både svagheder og styrker. Svagheden ligger bl.a. i repræsentativiteten: Man kan ikke

slutte fra personen Becks engagement i Indre Mission til, at hans holdninger også var repræsentative for Indre Mission som *retning*, *bevægelse* – end ikke som *forening*. De teologiske og kirkelige grundholdninger i Indre Mission, der alt overvejende var et praktisk lægmandsarbejde, er det ikke muligt for den kirkehistoriske forskning i dag at fastslå. Indre Mission var en bevægelse, der levede af det mundtlige ord, og kun lidt skriftligt materiale er bevaret herom. Der var ikke i Indre Mission tradition for akademisk arbejde eller principielle debatter. Styrken i den anvendte metode var derfor, at Becks centrale placering i datidens Indre Mission gør et præcist kendskab til hans teologi og holdninger til et nødvendigt grundlag for at forstå, hvordan præster og lægfolk inden for hans bevægelser er blevet påvirket af deres formand. Tilsvarende betød Becks dominerende rolle, at hans holdninger formede udenforståendes opfattelse af Indre Mission. Det var derfor en forskningsmæssigt vigtig opgave at undersøge, hvad Beck stod for. Nærværende afhandling skal ses som en videreførelse af denne forskning, idet den samme metode anvendes inden for den samme kirkelige retning – men for en anden person og nogle årtier senere.

I perioden ca. 1930-1960 havde Indre Mission igen en lederskikkelse, der udadtil tegnede billedet. Christian Bartholdy var bestyrelsesmedlem i Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark 1929-1959 og formand 1934-1959. Christian Bartholdy var i dansk offentlighed en mere kendt person end nogen af Indre Missions ledere siden Vilhelm Beck. „*Hovedtalsmanden for „Indre Missions“ vækkelsesteologi har været den mangeårige formand, Chr. Bartholdy*“, skrev teologen Jørgen K. Bukdahl så sent som i 1968.²² I 1941 blev der i en kirkelig oversigt brugt udtrykket „fra Ansgars til Chr. Bartholdys Tid“,²³ og selvom en grundtvigsk anmelder ikke var helt overbevist om „at vor Tid kan kaldes Bartholdys Tid“,²⁴ så gav det et indtryk af, at nogle opfattede Bartholdy som en central skikkelse i sin tid.

Christian Bartholdys artikler, prædikener og bøger er så omfangsrige, at det giver basis for at foretage en teologisk undersøgelse på linje med undersøgelsen af Vilhelm Becks holdninger. Dertil kommer, at Bartholdy fra sin formandstid førte en omfattende brevveksling, der giver et indblik i mange forhold bag kulisserne. Disse breve kaster ofte lys

22 Bukdahl 1980:141.

23 Pastor Carl Weltzer i *Dansk Kirkeliv* 1941:84.

24 Pastor Asger Højmark i *Højskolebladet* 1941:580.

over Bartholdys teologiske og kirkelige holdninger, og over de spændinger, der fandtes i *foreningen, lokale samfund, bevægelsen og retningen*.²⁵ Da ingen endnu har skrevet grundigt om Christian Bartholdy ud fra kildematerialet, bliver det muligt at bringe forskningen i nyere dansk kirkehistorie et skridt videre ved at analysere dette.

Metode

Afhandlingen er ikke noget teologihistorisk studie, selvom der indgår teologihistoriske elementer. I N. H. Søes biografisk anlagte bog: *Dansk teologi siden 1900* (1965) beskrives over 50 danske teologer fra perioden, men Chr. Bartholdy er ikke en af dem. De tre gange han nævnes i bogen, er det i forbindelse med Indre Mission, KFUM & KFUK (hvis præsident han var 1934-59) og Københavns Kirkefond, (hvor han var bl.a. var næstformand for repræsentantskabet fra 1932).²⁶ Han var ingen undtagelse fra reglen om, at Indre Mission ikke havde noget at byde på fagteologisk.²⁷ Dansk Indre Mission havde ifølge vedtægterne som formand en præst, der ved at skulle varetage såvel præstegerning som foreningsopgaver blev belastet med betydelige arbejdsbyrder. Bartholdy var ikke uinteressert i nyere teologiske strømninger, men skrev ikke materiale, der kan danne basis for en teologihistorisk indplacering. Han var primært sognepræst og leder af en forening. De input han fik i sin hverdag – og de problematikker han mødte i de kirkelige organisationer – vejede sandsynligvis tungere, end hvad han læste i tyske og amerikanske bøger. Indflydelsen fra fagteologer var i øvrigt også i høj grad indirekte, nemlig i form af de reaktioner, referater, anmeldelser og debatter, som disse affødte i hans eget kirkelige miljø.

Afhandlingen er heller ikke noget biografisk studie af personen Christian Bartholdy, selvom biografisk stof undertiden inddrages. Det er ikke hans temperament eller manglende højde, der er interessant. Den slags detaljer skønnes ikke nødvendige for at forklare historiske processer af væsentlig relevans.²⁸ At skrive en biografi ville også vanskeliggøres af kildematerialets karakter. Christian Bartholdy destruerede

25 Om „højrefløj“ og „gammel linje“, Overgaard 2001:298.

26 Søe 1965:141.157.225.

27 Schjørring 1980:15. Reeh, T. 2012:170. Jørgen K. Bukdahl kaldte i 1968 Indre Mission og liberalteologien „kraftige i kirkelivet, men hensygnende i den teologiske overvejelses verden“, i Bukdahl 1980:141.

28 Bonde 2001:21.

store dele af sit arkiv, og der foreligger næsten ingen kilder til Bartholdys liv og holdninger, førend han som 40-årig indtrådte i Indre Missions hovedbestyrelse.

Afhandlingen handler om Bartholdy i dansk kirkeliv. Derfor skal Christian Bartholdy forstås både *udefra* (sådan som han blev betragtet af andre i kirkelivet) og *indefra*, idet sammenhængen i hans egen tænkning og praksis analyseres. Derved bliver der tale om en dialektisk biografisk metode, hvor Bartholdy forstås i samspillet med sine kirkelige sammenhænge, samtidigt med at hans egne holdninger søges forstået i deres egen indre sammenhæng. Som præst i den danske folkekirke og som formand for Indre Mission og andre kirkelige foreninger var der visse faste rammer, han ikke kunne overskride, men inden for disse rammer var der også et råderum for personlige holdninger. Derfor er det naturligt, at en afhandling om Christian Bartholdy både handler om hans kristendomsforståelse og om dansk kirkeliv.²⁹ For at forstå Bartholdy må man forstå kirkelivet i samtiden bredt, dvs. både lokalt og nationalt, både i folkekirken som organisation og i de frie kirkelige organisationer, både hos teologer og lægfolk, både i Danmark og til dels også internationalt. Hans teologiske og dogmatiske grundsyn træder frem, både gennem det han skrev, offentligt og privat, og gennem hans handlinger og beslutninger. Derfor er der i afhandlingen både meget om hans *kristendomsforståelse* og om praktiske forhold i *dansk kirkeliv*. Der tegnes for de enkelte punkter en oversigt ud fra den kirkelige presse, og om muligt sekundærlitteratur, med henblik på at kunne forstå Bartholdys holdninger i deres sammenhæng. I samspillet med dansk kirkeliv i øvrigt ses det, hvad han skrev om, og hvad han netop ikke skrev om. En sådan tilgang kaster også et vist lys over vækkelseskristendommens konsekvenser for kirkelivet.

Afhandlingens fokus er netop vækkelseskristendom og kirkeliv. Ligesom i ph.d.-afhandlingen er der dermed andre teologiske spørgsmål, der helt eller delvist falder uden for interesseområdet, fx treenighedslære og overvejelser om Guds eksistens. Tilsvarende beskrives Bartholdys samfundssyn kun, for så vidt som dette har forbindelse med hans vækkelseskristendom og syn på dansk kirkeliv. Med dette fokus bliver det også muligt at finde vej gennem kildematerialets store omfang. Der findes meget store arkiver vedrørende Indre Mission som *forening* og de

29 Inspireret af Hans Bondes metodiske overvejelser i sin studie af Niels Bukh, Bonde 2001:21-45.

andre institutioner og foreninger i Indre Mission som *bevægelse*. Studier i andre emner inden for bevægelsen, såsom Indre Missions samfundsyn, kvindesynet og forholdet til afholdsbevægelsen er relevante forskningsområder, men falder uden for denne afhandling, der til gengæld skaber et vigtigt grundlag for sådanne studier, idet man må søge at forstå den indre kerne i bevægelsen for at kunne vurdere delemner og reaktionsmønstre på den rette måde. I denne afhandling er der altså ikke tale om *foreningshistorie eller bevægelseshistorie*, selvom der kastes lidt lys over Indre Mission som forening og bevægelse undervejs.

Afhandlingen vil derimod påvise, hvordan Bartholdys kristendomsforståelse kan betegnes som vækkelseskristendom, idet begreberne vækkelse og omvendelse og arbejdet for dette var det centrale punkt i Bartholdys tænkning. Bartholdy var i sin samtid kendt for at lægge meget vægt på omvendelsesbegrebet,³⁰ og kirkehistorikeren A. Pontopidan Thyssen skrev i 1980, at omvendelsen „*var og blev det faste punkt i Bartholdys i øvrigt noget springende tankegang*“.³¹ Selve det faktum, at vækkelse/omvendelse var vigtigt for Bartholdy, er således ikke noget nyt. Det nye i denne afhandling er derimod, at hele hans kristendomsforståelse er gjort til genstand for en nøje undersøgelse, så den træder frem i sin egen indre struktur, uden at der systematiseres utilsigdeligt og uden at udjævne de indre spændinger. Desuden analyseres det, hvad hans teologiske grundholdninger betød for hans praktiske stillingtagen til tidens spørgsmål i perioden ca. 1930-1960. Som resultat heraf påvises det, hvor konsekvent Bartholdy tolkede hele sin teologi ud fra vækkelsesbegrebet. **Det er denne afhandlings tese, at begrebet vækkelse var det styrende centrum i Christian Bartholdys tænkning. Vækkelse var det begreb, hvorudfra han forstod kirken i fortid, nutid og fremtid. Vækkelsesbegrebet prægede hans tale om dogmatiske og praktisk-teologiske emner, og det bestemte hans syn på andre kirkelige retninger og samarbejdet med disse.**

30 Se Svend Lerfeldt i *Dansk Kirkeliv* 1949:29. En anmelder af Bartholdys erindringer fra 1958 fandt dem meget præget af omvendelsesbegrebet: „Som man kunne vente, er der i bogen en stærk fremhævelse af omvendelsens betydning“ og „Indre Mission har gjort det relative absolut, d.v.s. har gjort sit særstandpunkt til det enerådende grundsyn“, *Kirkeligt Centrum* 1959:27.

31 Thyssen 1980:201. Katolikken Peter Schindler skrev, at Bartholdy skød alt ind under omvendelsen, Magelund 1969:115.

Hovedvægten i den nyere forskning om Indre Mission ligger tidsmæssigt på 1800-tallet og starten af 1900-tallet, idet forskningen kun undtagelsesvist når helt frem til midten af 1900-tallet. Med denne afhandling føres forskningen således længere op mod nutiden, til den sidste del af den periode, hvor de folkelige bevægelser fra 1800-tallet var med til at forme dansk identitet. Og samtidigt den første del af den kolde krig.³²

Disposition

Indledningen giver baggrundsstof: Kapitel 2 giver et kort overblik over vækkelseskristendom og kirkeliv i Danmark i perioden frem til 1960. Kapitel 3 giver et kort overblik over Christian Bartholdys livsforløb og virke i dansk kirkeliv. Selvom afhandlingen ikke er nogen biografi om Christian Bartholdy, er en skitse over de store træk i hans livsforløb nyttig.

Første hoveddel (kapitlerne 4-13) beskriver Christian Bartholdys vækkelseskristendom, dens teologiske struktur og dens kirkelige konsekvenser. Den metode, der udvikledes gennem ph.d.-projektet, gennemføres her på et andet, et nyere og et væsentligt større materiale. Christian Bartholdys kirkesyn beskrives (kapitlerne 6 og 7), med dets forudsætninger i nådemiddelforståelse, frelsesforståelse og embedssyn (kapitlerne 4 og 5), med dets følger i praktisk kirkepolitik og i synet på andet kirkeligt arbejde (kapitlerne 8-13).

Kapitel 4: Bartholdys teologi beskrives med udgangspunkt i hans syn

32 Perioden ca. 1930-1960 er også en særlig epoke i dansk historie. Kirkehistorikeren Frands Ole Overgaard har skrevet, at de danske kirkelige retninger bidrog kraftigt til den almindelige samfundsudvikling „politisk, socialt, økonomisk og kulturelt. Det gjaldt navnlig til og med 1920'erne.“; Overgaard 2001:296. Fra 1929 begyndte socialstatens tid, Korsgaard 2004. I perioden ca. 1930-1960 gjorde arven fra 1800-tallet sig trods alt stadig gældende. Afhandlingen er således med til at kaste lys over afslutningen af den æra. Fra og med 1930 var der således efter hans opfattelse tale om noget nyt, og tilsvarende markerede 1950'erne ifølge H. P. Clausen afslutningen på den æra, der var begyndt i 19. århundrede. „I løbet af 1950'erne begynder forudsætningerne for et opgør med traditionerne fra forrige århundrede at tegne sig.“, H. P. Clausen m.fl. 1973:15. Ifølge Haue varede det 19. århundrede til ca. 1960, Haue 2001:335.

på frelsen og nådemidlerne. Udgangspunktet tages i vækkelsesbegrebet, der for Christian Bartholdy var helt afgørende. Det enkelte menneske skulle gennem omvendelsens proces nå til et ret gudsforhold, og hvor den proces skete for flere på en gang, var der tale om vækkelse. Det var afgørende for kirkens fremtid, at der fortsat skete vækkelser, for de holdt kirken i live. Ydre forhold gjorde ham i efterkrigstiden pessimistisk med hensyn til kommende vækkelser, men umuligt var det ikke. Ud fra en dogmatisk analyse af Bartholdys prædikener og andre skrifter, beskrives det, hvordan Bartholdy forstod omvendelsesoplevelsen som en bodskamp og dermed en mærkbar proces, så hvert enkelt menneske vidste med sig selv, om han/ hun var omvendt eller ej. Dåben tjente i hans forkyndelse oftest som et motiv i kaldet til den nødvendige omvendelse, og Bartholdy havde svært ved i praksis at fastholde sit principielt sakramentale dåbssyn. Bartholdys forkyndelse sigtede på vækkelse, og han tog afstand fra en blot retlærende prædiken. Måltethed mod vækkelse forudsatte, at forkyndelsen konfronterede den enkelte tilhører med lovens krav, hvorved loven blev central i Bartholdys forkyndelse. Bartholdy lagde speciel stor vægt på den troendes personlige vidnesbyrd, der udsprang af en personlig omvendelsesoplevelse og klargjorde det eksisterende skel mellem de virkelig troende og de blot navnkristne. Bartholdy havde et erfaringssteologisk begrundet bibelsyn, hvor Bibelens budskab om omvendelse og tro var i centrum. Han var på den ene side åben for et historisk-kritisk arbejde med Bibelens tekst og tilblivelse, men på den anden side måtte det historisk-kritiske arbejde med Bibelen ikke føre til en ensidig interesse for Bibelens fejl i historiske spørgsmål, så lægfolket fik et påskud til ikke at høre Bibelens budskab. Dobbeltigheden i bibelsynet fik ham til at gå ind for, at præsteuddannelse fortsat skulle foregå i form af en videnskabelig skoling ved universiteternes teologiske fakulteter, mens han samtidigt havde kritiske bemærkninger til dele af universitetsteologien. Ud fra Bibelen som autoritet afviste han kvinders adgang til præsteembede. Hans bibelsyn prægede hans syn på eskatologien, jøderne og staten Israel. Ud fra sit fokus på vækkelse og omvendelse spillede helliggørelsen en tilbagetrukket rolle for Bartholdy, og nadveren indgik primært som et led i hans vækkelsesforkyndelse, som et kald til omvendelse og bod.

Kapitel 5: I dette kapitel redegøres der for Bartholdys syn på det for en indrekirkelig vækkelsesbevægelse vigtige spørgsmål om synet på folke-

kirkens embeder, lægfolkets rolle og forholdet mellem disse. Præsten, hans embede og især hans vækkende forkyndelse, var forudsat i Bartholdys kirkesyn, men han kritiserede den danske præstestand ganske stærkt. Kritikken gik sjældent på læreindholdet i præsternes forkyndelse, for Bartholdys vægt lå på, at en præst først og fremmest skulle have en personlig troserfaring, arbejde flittigt for menneskers omvendelse og holde sammen med den troende kreds i sognet. Ud fra det almindelige præstedømme skulle alle troende vidne, og der skulle i det kirkelige arbejde skaffes plads til lægfolkets vidnesbyrd. Bartholdy forsvarede lægfolkets selvstændighed, og indremissionærernes arbejde for vækkelse måtte ikke antastes i kirkelighedens navn. Bartholdy havde et positivt forhold til landets biskopper og ønskede, at de førte et håndfast tilsyn med præsterne, og også gerne, at biskopperne påtog sig rollen som kirkens talsmænd. Ud fra sin vækkelseskristendom ønskede Bartholdy mødearbejdet drevet af de bevidst troende og havde ingen særlig interesse i et bredt folkekirkeligt arbejde med basis i stifterne. Diakonembedet og diakonien spillede ingen særlig rolle, og hans individualistiske vækkelseskristendom førte til, at han primært formanede den enkelte til at drage sociale konsekvenser af troen.

Kapitel 6 og 7 gennemgår Christian Bartholdys menighedsforståelse, der havde to poler: Dels Danmark som et kristent land, dels forkyndelsen til omvendelse og tro på det kristne budskab. Det var for vækkelsens skyld vigtigt at bevare Danmark som et kristent land, for vækkelsesarbejdet i Indre Mission forudsatte som grundlag en kristen kontekst at virke ud fra. Modsat var vækkelsesarbejdet i Indre Mission også nødvendigt for Danmark, for uden levende kristen tro og vækkelse kunne folk og land ikke have nogen fremtid.

Om Danmark som kristent land handler kapitel 6, der påpeger hans vækkelseskristendoms følger for hans stillingtagen til samfundsspørgsmål. Bartholdys kontekst var danske landsogne i en æra, hvor kristendommen var dybt integreret i kulturen, og Bartholdy gik ud fra Danmark som et i det ydre kristent land. Han så på Danmark i et teologisk lys, svarende til Israels i det Gamle Testamente, og gik ud fra danskhed som noget gudgivent. Gudstro så han som nødvendigt for Danmark, og sekulariseringen skulle modarbejdes ved en kristen vækkelse for at bevare Danmark som et kristent land. Han havde ikke tiltro til politiske initiativer, der ikke byggede på kristen tro, og troende kristne måtte

derfor engagere sig politisk. Til Danmark som et kristent land hørte også et socialt ansvar, og hans sociale omsorg gjaldt særligt arbejderklassen, hvis sociale anliggender han forstod, og hvis organisering i arbejderbevægelsen han støttede. Hans sociale forståelse, kombineret med fraværet af alternative løsningsmuligheder, gjorde ham reelt til støtte for den skattefinansierede velfærdsstat, om end han frygtede dog, at denne kunne antage autoritære træk, som han ellers især frygtede ved kommunismen.

Kapitel 7 beskriver derefter hans ønske om en omfattende folkekirke, inden for hvilken der skulle formidles et kald til omvendelse. Hermed sattes det afgørende skel mellem de sande troende og de blot navnkristne. Christian Bartholdy anså folkekirken for at være en gudvillet orden, der skulle fortsætte for folkets og for vækkelsens skyld. Folkekirken var en kristen kirke i kraft af sine nådemidler, men inden for folkekirken var der et skel mellem sande troende og de kun navnkristne. Skellet betød, at der måtte sondres mellem den usynlige og den synlige kirke, og de to måtte hverken identificeres eller adskilles. For sande troende var det naturligt at finde sammen i arbejdende fællesskaber i hverdagen, og således opstod der samfund af troende kristne, og kirkelige aktiviteter ud over gudstjenesten burde drives af disse. Herved tjente de troende netop folkekirkens sag. Bartholdy talte for en kærlig og kritisk holdning til folkekirken, for skulle den løse sin opgave, måtte der opretholdes en indre kirketugt, så ydre forargelser blev undgået.

Kapitel 8-13 beskriver hans vækkelseskristendoms konsekvenser for hans praktiske kirkepolitik og forholdet til andre kirkelige retninger.

Kapitel 8: Bartholdy lagde ud fra sin vækkelseskristendom mere vægt på liv end på rettroenhed. Derfor var han også forholdsvis tilbageholdende med at kræve afskedigelse af afvigende præster, blot folkekirkens lutherske rammer ikke ændredes. Vækkelsessynet gav ham en anden kirkepolitisk stilling end den kirkepolitiske organisation, Kirkeligt Forbund af 1933. Hans manglende interesse for luthersk-konfessionel lære adskilte ham også fra den norske Indremisjon og dennes danske sympatisører. I forhold til Luthersk Missionsforening var han positiv over for samarbejde for vækkelse på lokalt plan, mens lagde afstand til denne forenings ortodokse bibelsyn.

Kapitel 9 beskriver, hvordan Bartholdys vækkelsessyn gav ham et positivt forhold til andre, der inden for folkekirken arbejdede på vækkel-

seslinjen. Københavns Kirkefond, der var præget af Henry Ussings særlige vækkelsessyn, fik Bartholdy et nært forhold til. Den ældre engelsk-amerikanske vækkelses- og helliggørelsesbevægelse førte til en særlig fjerde retning/ den engelske retning i dansk kirkeliv. Til foreninger og initiativer inden for denne forholdt Bartholdy sig positivt, ligesom til den karismatiske arv herfra. I 1930'erne dukkede Oxford-gruppebevægelsen op i Danmark, til dels beslægtet med den engelsk-amerikanske vækkelses- og helliggørelsesbevægelse, og Bartholdy var da også overvejende positiv over for Oxford-gruppebevægelsen, ligesom han siden var det over for Moralsk Oprustning, som var vokset ud af Oxford-gruppebevægelsen. Ud fra Bartholdys ønske om samarbejde med andre vækkelseskredse gik han i forbindelse med en debat om Dansk Bibelskole ikke ind for at få skabt en egen Indre Missions bibelskole, men at Indre Mission skulle indgå i et samarbejde med andre vækkelseskredse. Det samme gjaldt Kristeligt Dagblad, hvor Bartholdy hverken ønskede en ren Indre Missions linje eller en bred folkekirkelig linje. Inden for Ydre Mission var han tilsvarende positiv over for alle missionsselskaber, der arbejdede på vækkelsens linje.

Kapitel 10 redegør for, at Bartholdys vækkelseskristendom gjorde ham positiv over for kristne i andre kirketraditioner, den økumeniske bevægelse og Evangelisk Alliance. Et egentligt tværkirkeligt samarbejde mellem Indre Mission/ folkekirken og de ikke-lutherske danske frikirker var han dog imod på grund af de læremæssige forskelle med hensyn til dåben. Den romersk-katolske kirke og dens fromhed var han fascineret af, men fandt heller ikke et samarbejde med dette kirkesamfund aktuelt i Danmark.

Kapitel 11 omhandler, hvordan Bartholdys vækkelseskristendom fører til et ønske om fornyelse i kirkens og især Indre Missions arbejdsformer. Bartholdys frygt for stivnethed gav sig udtryk i hans historiebrug, hvor vækkelseskristendommen blev beskrevet som en forandrende og fornyende kraft gennem kirkens historie. Bartholdy måtte forholde sig til traditionalister, der inden for Indre Missions retning ikke ønskede ændringer i arbejdsformer og potentielt kunne splitte bevægelsen. Bartholdy støttede som præsident for Fællesbestyrelsen for KFUM & KFUK i Danmark fornyelsen af arbejdsformer i ungdomsarbejdet. Indre Missions skolevirksomhed prioriterede han ud fra sit vækkelsessyn ikke højt. Bartholdy var ikke optaget af at få en ny salmebog i folkekirken, men da en sådan var undervejs, lagde han vægt på dens forståelighed for almin-

delige brugere. I efterkrigstidens fokus på USA blev Bartholdy, der oprindeligt havde delt den udbredte anti-amerikanisme, mere principielt åben for indflydelse fra det stærke kirkeliv i USA.

Kapitel 12 beskriver, hvordan Bartholdys lagde en sådan vægt på vækkelsesbegrebet, at det førte ham i modsætningsforhold til andre folkekirkelige retninger, der ikke delte hans vækkelseskristendom. Dansk teologi gennemgik en drastisk vending i objektiv retning i årene op til 1930, og Bartholdy balancerede i sin vurdering deraf. Som konservativ teolog tog han i udgangspunktet positivt imod nogle af den nye strømningens anliggender, men som fortaler for vækkelse var Bartholdy derimod afvisende, for så vidt den nye teologi ikke ville tale om omvendelse og troserfaring, skel og samling af de troende i samfund. Han forsvarede Indre Missions forkyndelse som værende luthersk og stod afvisende over for Tidehverv, og hans forhold til de kirkelige barthianere var præget af hans modstand mod disses vægtlægning på kirken. Kirketanken vandt frem i forskellige udformninger, og Bartholdy var overvejende kritisk indstillet, hvad enten der var tale om Kirkeligt Centrum, nykirkelighed, dynamiske kirkelighed, bred folkekirkelighed eller højkirkelighed. Han frygtede for det selvstændige lægmandsarbejde i vækkelsesbevægelserne og disses arbejde for menneskers omvendelse. Det ofte stærke modsætningsforhold til grundtvigianere på lokalt plan prægede Bartholdy, der med enkelte undtagelser forbandt grundtvigske kredse med verdslighed og modstand mod vækkelseskristendom, hvorfor der ikke var basis for samarbejde.

Kapitel 13 påviser, hvordan Bartholdys vækkelseskristendom medførte en desinteresse i ydre kirkelige reformer. Han ønskede at bevare folkekirkeordningen, og engagerede sig ikke meget i arbejdet med folkekirkens styrelsesform. Under usikre ydre forhold var han åben for et kirkepolitisk samarbejde mellem de folkekirkelige retninger, mens det ellers var vækkelseskristendommens skel, der prægede hans kirketænkning mest. Ud fra kritik af konservative teologer, der talte imod vækkelseskristendommen, lå det ham heller ikke nært at arbejde for en samling af kirkens teologiske højrefløj. Ud fra sin vægtlægning på omvendelsen og de troendes fællesskab ønskede han at bevare folkekirkens daværende liturgier og ritualer, mens tanken om udvikling i positiv retning ikke kom inden for hans horisont.

I anden hoveddel (kapitlerne 14–19) sættes resultaterne af analysen af Christian Bartholdys vækkelseskristendom og dansk kirkeliv i perspektiv, dels i form af en sammenligning med førende personligheder og grundholdninger, der prægede Indre Mission og dansk kirkeliv i perioden 1900-1930 (kapitlerne 14-17), dels i form af en kort beskrivelse af Bartholdys holdninger i hans pensionisttid fra ca. 1960-1976, (kapitel 18), dels i form af sammenligning med vækkelseskristendom i USA (kapitel 19).

For at komme nærmere på holdningerne i Indre Mission som kirkelig retning, beskrives i anden hoveddel andre typer af vækkelseskristendom i dansk kirkeliv i årene ca. 1900-1960, altså perioden „mellem Beck og Bartholdy“.

Kapitel 14: Den *sakramentalt-folkekirkelige* linje, som var arven fra *Vilhelm Beck*, beskrives i form af et kort referat af hovedresultaterne fra min ph.d.-afhandling. Beck fyldte en sådan plads i Indre Mission frem til sin død i 1901, at det må forventes, at en del lægfolk og præster derefter bar større eller mindre dele af arven fra ham videre. Frem til midt i 1900-tallet levede der mennesker, der havde kendt Beck og var præget af ham.

Kapitel 15-16 giver yderligere to eksempler på grundholdninger hos nøglepersoner i Bartholdys miljø, analyseret efter de samme hovedspørgsmål: nådemidler og frelsesforståelse, embedssyn, kirkesyn, kirkepolitik og forholdet til andet kirkeligt arbejde. Det er således de samme fem punkter, der analyseres hos alle fire personer.

I kapitel 15 beskrives et *konservativt-pietistisk kirkesyn*, repræsenteret af stiftsprovst Frederik Zeuthen, der som Indre Missions formand 1901-1915 tegnede billedet i Bartholdys ungdom og studietid. Frederik Zeuthen er her valgt som repræsentant for den konservativt-pietistiske linje, fordi han nu engang sad på Indre Missions formandsstol i en årrække, og fordi hans forfatterskab er mere omfattende end det, der stammer fra hans efterfølger på formandsposten, Carl Moe (1848-1927). Zeuthen er ret overset i dansk kirkehistorisk forskning, og afsnittet har ikke kunnet bygges på anden forskning, men bygger på en gennemgang af Zeuthens bøger og artikler. En vigtig kilde til Zeuthens kirkepolitiske tænkning er de stenograferede forhandlinger fra det store kirkelige udvalgsarbejde fra 1904-1907.

Kapitel 16 bringer tilsvarende en redegørelse for en *erfaringssteologisk* præget linje, der havde et *højere syn på kirke og menighed*. Det repræsenteres af Henry Ussing (1855-1943), der blandt meget andet var tæt knyttet til Københavns Kirkefond. Henry Ussing stod for en vækkelseskristendom, med en kritisk korrektion til Becks og Indre Missions kirkesyn i 1800-tallet. Alligevel blev Ussing ofte identificeret med Indre Mission, både indefra og udefra.³³ Henry Ussing udarbejdede, i modsætning til andre teologer med tilknytning til Indre Mission, en egen teologi, der blev accepteret af en del præster med tilknytning til Indre Mission, da de ikke selv havde udviklet nogen teologi.³⁴ Også i kraft af denne virkningshistorie er Ussing vigtig. Hans store forfatterskab er oftere blevet genstand for undersøgelse, men det nye ved dette kapitel er, at grundstrukturen i hans kristendomsforståelse her præsenteres systematisk, ved hjælp af de samme spørgsmål, som stillede for Bartholdys, Becks og Zeuthens vedkommende.

Becks, Zeuthens og Ussings grundholdninger repræsenterer tilsammen tre grundsyn i Indre Mission som kirkelig retning i tiden fra ca. 1900-1930. Tilsammen giver undersøgelsen et mere bredt indtryk af de holdninger, som gjorde sig gældende i og omkring Indre Missions retning i dansk kirkeliv i perioden ca. 1900-1930, end der tidligere har foreligget. Det var holdninger som disse, Christian Bartholdy voksede op med i præstehjemmet som barn, mødte i det teologiske miljø i København 1906-16 og som han som ung præst skulle finde sine egne ben i forhold til, frem mod sin fremtræden i en større offentlighed fra omkring 1930.

I kapitel 17 sættes Bartholdys holdninger i perspektiv ved at se dem i lyset af Indre Missions traditioner, som disse er skildret i kapitel 14-16. Derved bliver det muligt at se mere grundigt på ligheder og forskelle inden for denne kirkelige retning gennem skiftende tider. Bartholdy adskilte sig meget fra Vilhelm Beck, hvis kirkesyn, teologi og praktiske stillingtagen var bestemt af hans syn på sakramenterne. Til gengæld lå Bartholdy i denne henseende tæt på Henry Ussing og især Frederik

33 Bartholdy kaldte ham leder af den indremissionske gruppe i udvalget, Bartholdy 1958b:174. De grundtvigske regnede ham for tilhørende Indre Mission, *Menighedsbladet* 1939:370. Ussing blev regnet som Indre Missions repræsentant i Kristeligt Dagblad, *Menighedsraadenes Blad* 1936:148. Han ledte Indre Missions kirkepolitiske møde i 1901, Lindhardt 1953:86.

34 Schjørring 1980:15.

Zeuthen. Kapitlet viser, at der selv inden for en så forholdsvis velorganiseret og traditionsstærk bevægelse som Indre Mission, kunne være tale om betydelige teologiske og kirkelige forskelle. Ligheder og forskelle træder frem ved at se Bartholdys holdninger i lyset af de tre personers syn på de samme teologiske og kirkelige punkter. Kapitlet fremhæver, at Bartholdy i alt væsentligt stod for holdninger, som allerede fandtes inden for hans kirkelige retning. De få områder, hvor Bartholdy faktisk gik en anden vej end alle tre nævnte, sætter disse holdninger i særligt perspektiv.

I det meget korte kapitel 18 følges Bartholdys holdninger i hans mange år som pensioneret fra såvel præstegerning som bestyrelsesposter i Indre Mission. Målet er at påvise de forandringer og forskydninger, der sker i hans otium, dels for at følge hovedpersonen på det sidste stykke af livsvejen, dels for at overveje, om holdningsændringerne kan siges at have betydning for selve emnet.

I kapitel 19 sættes endelig Christian Bartholdys holdninger og praksis yderligere i relief ved en beskrivelse af vækkelseskristendom og kirkeliv i USA i perioden 1930-60. Der gives en oversigt over de religiøse og kirkelige forhold i landet, og efterkrigstidens vækkelsesstemning og dens præg på de forskellige denominationer og teologiske traditioner beskrives.

Kapitel 20 bringer konklusionerne på undersøgelsen. Det er det vigtigste resultat af denne afhandlings 1. hoveddel, at det hermed er godtgjort, at begrebet vækkelse var det styrende centrum i Christian Bartholdys tænkning. Vækkelse var det begreb, hvorudfra han forstod kirken i fortid, nutid og fremtid. Vækkelsesbegrebet prægede hans tale om dogmatiske og praktisk-teologiske emner, og det bestemte hans syn på andre kirkelige retninger og samarbejdet med disse.

I afhandlingens anden hoveddel er det påvist, at Bartholdy med denne kristendomsforståelse adskilte sig fra Vilhelm Beck, hvis kirkesyn, teologi og praktiske stillingtagen var bestemt af hans syn på sakramenterne. Til gengæld lå Bartholdy i denne henseende ganske tæt på Henry Ussing og især Frederik Zeuthen, således at der ikke så meget skal lægges vægt på bruddet i forhold til Vilhelm Beck, som på hans kontinuitet i forhold til Zeuthen.

Bartholdy hentede impulser fra hver af de forskellige andre linjer, hvorfor hans holdninger kunne virke samlende på de forskellige linjer inden for den kirkelige retning. Men da disse linjer hver for sig repræ-

senterede en svunden tids teologi, kom Bartholdy med årene i stigende grad på afstand af hovedstrømmen i dansk kirkeliv. Hvor Beck ud fra et sakramentalt bestemt kirkesyn gik ind for folkekirken, men frygtede at kunne blive smidt ud derfra, var Bartholdy ud fra sin vækkelsesteologi også tilhænger af folkekirkeordningen, men frygtede, at den ikke ville kunne blive ved med at bestå.

Bartholdy stod samlet set i god kontinuitet med Indre Missions historiske grupper. Det gav ham basis for at være den samlende kraft indadtil. Samtidigt betød det også, at han i 1950'erne stod for standpunkter, der var langt fra hovedstrømmen i dansk kirkeliv og teologi. Den generation, der kom efter ham, tænkte ofte helt anderledes. Udfordringerne var nye. Bartholdy betragtede en svunden tids forhold som et ideal og drev teologi ud fra vækkelsernes fortidige situation. Hvor dette prægede Indre Mission som bevægelse, var man dårligt rustet til fremtiden, idet man ikke var klædt på til at arbejde i det mere sekulære danske samfund efter 1960.

Kilder

Afhandlingens første hoveddel er den mest omfangsrige og det vigtigste forskningsmæssige nybrud. Sekundærlitteraturen om Christian Bartholdy er yderst begrænset, og der er således tale om et pionerarbejde inden for udforskningen af dansk kirkehistorie på basis af et stort, ubrugt kildemateriale. Forud for sin indtræden i Indre Missions bestyrelse havde Bartholdy ikke skrevet meget i offentligheden, hans bevarede optegnelser er fragmentariske, og det er derfor ikke muligt at skrive om hans teologiske udvikling. I sine bestyrelsesår, 1929-1959, skrev han en række mindre bøger og havde talrige artikler i aviser og kirkelige blade. Blandt avisartiklerne hørte prædikener, som han igennem mange år skrev til hver søndag, til henholdsvis Kristeligt Dagblad, Nationaltidende/ Dagens Nyheder og Jydske Tidende. Af særlig interesse er hans postille *Himmerlandsprædikener*. Han har deri selv samlet prædikener fra de foregående år, hvorved man dels ser, hvad han ønskede udgivet, og dels får et indtryk af et helt kirkeårs prædikener.

En stor del af hans forfatterskab havde form af indlæg i tidens debatter i kulturlivet, folkekirken og i de kirkelige arbejdsgrøner, han blev involveret i. Det har derfor været nødvendigt at gennemgå alle datidens vigtigste kirkelige tidsskrifter og foreningsblade. Bartholdy skrev i ret

forskellige aviser og blade, og blev omtalt og kommenteret i andre. Derfor er Kristeligt Dagblad gennemgået for årene 1929-1959, idet han ofte skrev deri, og idet avisen er en vigtig kilde til dansk kirkeliv i perioden. Andre aviser er kun benyttet i den udstrækning, hvor det fra anden side er fremgået, at der var artikler af og om Bartholdy. Alle vigtigere danske kirkelige tidsskrifter er også gennemgået i perioden 1929-59 med henblik på at få opsporet hans egne bidrag, og for at se, hvilke sager han var involveret i – og hvilke han ikke var! Ved også at fæste opmærksomheden på de kirkelige debatter og initiativer, som han netop ikke involverede sig i og ikke tog stilling til, træder det tydeligere frem, hvad Bartholdys særlige vækkelsesteologi har medført. En hidtil ikke brugt, men meget nyttig kilde, er bladet Vort Folk, udgivet af Kristeligt Dansk Fællesforbund. Heri fulgte man nøje med i Christian Bartholdys udsagn og handlinger ud fra en pietistisk-kritisk vinkel. Derfor findes der her et materiale med en intern debat, som ellers kan være svært at finde i en bevægelse, hvis ledere ikke har tradition for at diskutere offentligt med hinanden.

I Rigsarkivet forefindes Christian Bartholdys privatarkiv, der dog mest rummer stikordsagtige dagbogsnotater og materiale fra pensionistårene, idet han tilintetgjorde det meste af sit privatarkiv. Et vigtigt utrykt materiale udgøres derimod af hans omfattende privatkorrespondance, der er fundet i Indre Missions foreningsarkiv i Fredericia. Dette omfatter mest formandsårene 1934-59. Hans brevveksling fra de år er formodentligt bevaret, fordi de tusindvis af breve ofte omhandler interne foreningsanliggender. Da han tog kopi af sine vigtigste svarbreve, forligger der her et vigtigt materiale, der belyser de mere private overvejelser. For afhandlingen er dette arkiv det afgørende hovedmateriale. Hvor intet andet er nævnt i noterne stammer breve til og fra Christian Bartholdy fra dette arkiv. I Indre Missions foreningsarkiv ligger også forhandlingsprotokoller med tilhørende bilag for „Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark“. Foreningsarkivet er meget omfattende, men kun sjældent blev mere principielle spørgsmål gjort til genstand for debat. Et andet benyttet arkivmateriale, til belysning af dansk kirkeliv og i enkelte tilfælde også af Bartholdys holdninger, findes i arkivet for Kirkeligt Forbund af 1933 i Rigsarkivet.

Der findes også breve fra Christian Bartholdy i andre privatarkiver, fx Johannes Gøtzsches. Andre personers arkiver, der muligvis har rummet breve fra Bartholdy, er tilsyneladende gået tabt. Det gælder biskop

Christian Bauns, rejsepræst Johannes Pedersens, provst Westergaard-Jacobsens, missionær Hans Muncks og pastor Dag Monrad Møllers privatarkiver.

Noteapparatet i afhandlingens del 2 er meget omfangsrigt, fordi et stort materiale fra en hidtil udforsket del af dansk kirkeliv har skullet præsenteres og dokumenteres. I noterne præsenteres holdninger, der kom til orde, hvor dette har været nyttigt for at tegne et billede af den samtidige kirkelige situation. Der bringes mange henvisninger til aviser, tidsskrifter og breve for at give mulighed for, at andre kan gå videre med udforskningen af delemnerne. I noterne nævnes brevskrives og –modtageres titel og hjemsted, hvor dette foreligger, og hvor det synes relevant. Om særligt vigtige personer, som der henvises til flere eller mange gange, findes der bagerst i afhandlingen en liste med relevante biografiske oplysninger og skitseringer af teologisk profil. For dog at begrænse noteapparatet bringes i citater fra kirkelige blade kun den pågældende skribents navn, hvis dette er relevant for forståelsen eller hvis vedkommende havde et embede, der gjorde det særligt interessant. Ganske vist kan ikke alle, der skrev i fx *Kirkeligt Centrum* eller *Tidehverv*, nødvendigvis tages til indtægt for den pågældende kirkelige retnings holdninger. Det vil dog føre for vidt at gå ind i dette, så holdningen citeres som udtryk for et standpunkt, der i hvert fald fandtes blandt det pågældende blads læsere og blev givet spalteplass af redaktøren.

Med materialer til anden hoveddel forholder det sig anderledes. Kapitel 14 består i et resume af resultaterne fra min ph.d.-afhandling, mens kapitlerne 15-16 beskriver Frederik Zeuthens og Henry Ussings grundholdninger, sådan som de kom til udtryk i dansk offentlighed i bøger og artikler. Da det netop handler om deres teologiske grundholdninger, og ikke deres aktiviteter i kirkelivet, er der ikke anvendte utrykte kilder. Kapitel 19 tegner af rids af amerikansk vækkelses- og kirkeliv ud fra sekundærlitteraturen. Det korte kapitel 18 bygger på Christians Bartholdys artikler og bøger fra tiden efter 1959. Fra den periode findes kun ganske lidt arkivmateriale, så også her bliver der overvejende tale om gennemgang af trykt materiale. Resultaterne fra analysen i første hoveddel lægges til grund for sammenligninger og perspektivering (kapitel 17 og slutningen af kapitlerne 18 og 19). Afhandlingen rundes af med kapitel 20, der rummer korte sammenfatninger og perspektiveringer.

2 Vækkelseskristendom og dansk kirkeliv frem til ca. 1960, en oversigt

Målet med dette kapitel er at give et overblik over vækkelsesbevægelser i dansk kirkeliv ca. 1900- 1960, forud for at Christian Bartholdys forhold til de nævnte strømninger gennemgås detaljeret i de følgende kapitler. Som forstudie har afhandlingen forfatter skrevet bogen: *Fra Christensen til Krarup. Dansk kirkeliv idet 20. århundrede* (2007). I det følgende henvises der derfor ofte til denne bog, hvor yderligere sekundærlitteratur også er anført.

En række vækkelsesprægede evangeliske frikirker af engelsk-amerikansk baggrund var vokset frem fra slutningen af 1800-tallet. Det danske Baptistsamfund og Metodistkirken var i fremgang og kulminerede i tilslutning i løbet af perioden 1930-1960. Det samme gjaldt Frelsens Hær, der havde en forholdsvis større kontaktflade med den danske befolkning, end dens medlemstal antydede, bl.a. fordi arbejdet undertiden blev opfattet som et tværkirkeligt arbejdsfællesskab og ikke som en frikirke. Syvendedagsadventistkirken, der adskilte sig markant fra andre (fri-)kirkesamfund ved sin vægt på sabbatsfejring, udsprang også af amerikansk vækkelsestradition, og i Danmark havde dette kirkesamfund fremgang gennem hele perioden 1930-1960. Det danske Missionsforbund var blevet splittet af pinsebevægelsens komme, men fortsatte sit virke og oplevede igen fremgang gennem hele perioden 1930-1960. Pinsebevægelsen kom til landet i starten af 1900-tallet som en karismatisk strømning, og langsomt voksede der ud af bevægelsen dels menigheder (selvstændige menigheder med pinsevækkelsen som paraplyorganisation) og dels fra 1924 også et egentligt kirkesamfund: Apostolsk Kirke. Samlet oplevede pinsebevægelsen forholdsvis stor vækst og var i 1960 godt på vej til at blive den største af de evangeliske frikirketraditioner med vækkelsespræg. Frikirkerne fandtes på næsten alle egne af landet, dog især i byerne. De fleste af de vækkelsesprægede frikirker (Baptistsamfundet, pinsebevægelsen og syvendedagsadventistkirken)

praktiserede voksendåb, så det i Indre Missions tradition virkede som et stort brud at slutte sig til disse. De evangeliske frikirker, der var tættest på Indre Mission, og som derfor udgjorde den potentielt største konkurrence, havde interne vanskeligheder i Bartholdys tid: Det Danske Missionsforbund var blevet splittet af pinsevækkelsens fremkomst. Metodistkirken gennemlevede en vanskelig tid, da dens dynamiske leder, biskop Bast, måtte afsættes efter en opslidende proces, og Katolsk-Apostolsk kirke havde deres helt særlige historie. Uden for folkekirken virkede også nogle ikke-vækkelsesprægede kristne kirkesamfund, hvoraf den største var den romersk-katolske kirke. Katolsk-Apostolsk kirke havde en særlig baggrund, men på grund af erkendelsen af fejlslagne profetier, var denne kirke ved at lukke ned igennem perioden 1930-1960, og man opfordrede sine medlemmer til at gå ind i folkekirken. Uden for folkekirken fandtes desuden nogle få og meget små lutherske frikirker af konfessionel-luthersk type, samt en række større frimenigheder med grundtvigsk præg.³⁵

Tværkirkeligt arbejde var knyttet til bevægelsen Evangelisk Alliance, der havde virket i Danmark siden slutningen af 1800-tallet. Bevægelsen arbejdede i Danmark i begrænset omfang, men formidlede et fællesskab om en årlig bedeuge mellem nogle af de evangeliske frikirker og nogle af folkekirkens vækkelsesprægede kredse, idet der i andre vækkelseskredse i folkekirken var skepsis over for noget samarbejde med ikke-lutherske kirkesamfund. Nogle af de ældre frikirker var i udgangspunktet tværkirkeligt indstillede (Missionsforbundet og Frelsens Hær), og det samme gjaldt en ny frikirketradition, Hvide Marker/Kristent Fællesskab, der i 1950'erne udviklede sig fra tværkirkeligt mødearbejde til en egentlig voksendøbende menighed. Et sjældent eksempel på tværkirkeligt missionsfremstød udgjorde Billy Grahams vækkelsesmøder i 1950'erne, indbudt af Evangelisk Alliance. Dette arrangement var nogle, men langt fra alle, vækkelseskredse i folkekirken positivt stemte overfor.³⁶

I årene ca. 1890-1910 havde en engelsk-amerikansk vækkelses- og helliggørelsesbevægelse sat dybe spor i dansk kirkeliv. På forskellige måder havde den virket splittende, idet en del af Missionsforbundets medlemmer var gået over til pinsebevægelsen, og en del af Luthersk Missionsforenings medlemmer havde dannet Evangelisk Luthersk

35 Larsen 2007:243-267.

36 Larsen 2007:266f. Om Hvide Marker/ Kristent Fællesskab, se nedenfor.

Missionsforening. Efter 1. verdenskrig kom en ny periode, hvor den engelsk-amerikanske inspiration mærkedes i en række folkekirkelige foreninger og institutioner, såsom Dansk Bibelskole og Kirkens Korskær. Disse dannede grundlag for at tale om en særlig fjerde retning/ den engelske retning ud fra nogle særlige teologiske kendetegn: Vægt på fuld overgivelse til Gud, praktisk kristendom og på liv frem for lære.

Fjerde retning/ den engelske retning var dog ikke fællesskabsdannende på samme måde som Indre Mission og grundtvigianismen, så der var tale om strømninger hos folk, der i øvrigt var engageret i sognemønstre og måske også i Indre Missions samfund. Til denne tradition hørte også Oxford-gruppebevægelsen, der kom til landet i 1930'erne og som i nogle år vakte megen opsigt, tilslutning og modsigelse. Endnu mindre vægt på teologisk indhold var der tale om, da bevægelsen havde taget navneforandring til Moralsk Oprustning og som sådan gjorde sig også politisk gældende i efterkrigstiden.³⁷

Inden for folkekirken fandtes to bornholmske missionsforeninger, der arbejdede på bevidst teologisk grundlag med Luther og C. O. Rosenius som lærefædre og med et lavkirkeligt lægmandspræg. Luthersk Missionsforening, der var opstået på Bornholm i 1868, stod i 1900-tallet for en konsekvent konservativ og pietistisk linje med henseende til bibelsyn, arbejdsmetoder og personlig livsstil. Luthersk Missionsforening blev i stigende grad præget af norske vækkelsesmiljøer i løbet af 1930'erne og blev en del af det nordiske samarbejde for Indre Missionsbevægelser, side om side med Indre Mission. Luthersk Missionsforening havde kun arbejde i gang få steder i landet uden for Bornholm. Det samme gjaldt i endnu højere grad udbrydergruppen Evangelisk Luthersk Missionsforening, og begge foreninger havde et stærkt indre sammenhold, der gav dem et forholdsvis lukket præg udadtil.³⁸

I Indre Mission havde man i årene op til 1. verdenskrig fået afværget en truende splittelse på grund af den engelsk-amerikansk vækkelses og helliggørelsesbevægelse. I mellemkrigstiden forekom ikke længere gennemgribende vækkelser, der gav fremgang i arbejdet. Til gengæld udvidedes arbejdet på andre felter. Arbejdet for børn i søndagsskoler nåede således deres største udbredelse i 1955. I perioden ca. 1930-60 virkede Indre Mission udadtil som en samlet trop, idet man undgik mere end små og lokale splittelser fra en række interne spændinger. I

37 Larsen 2007:222-228.

38 Larsen 2007:212-216.

teologisk henseende var tilhængere af det gamle ortodokse bibelsyn i opposition til teologer, der talte for et nyt, historisk bibelsyn. De ville, som på Vilhelm Becks tid, fastholde det gamle bibelsyn, og også det gamle dåbssyn og kirkesyn. En variant af den konservative teologiske intention var de kræfter, der ville understrege Luther og den lutherske arv. I Indre Missions hovedbestyrelse var pastor Johannes Pedersen fortaler for dette. Når det gjaldt livsstil, fandtes der pietistiske grupper, der var modstandere af at indrette sig efter den moderne tids mode-tendenser og tekniske muligheder. Nogle brød i 1920'erne med Indre Mission og dannede udbrydergrupperne De Gamle Stiers Indre Mission og Det Gamle Budskabs Indre Mission. De forblev dog små og senere repræsentanter forblev inden for Indre Mission som interessegrupper af typen „Pietismens Venner“, og som lejlighedsvist afholdt egne ven-nestævner. Med hensyn til arbejdsformer i det kristelige arbejde ønskede nogle at bevare ordets forkyndelse som det eneste middel. De fandt, at der igen skulle sættes målbevidst på menneskers omvendelse. Det kunne føre til krav om nye arbejdsmetoder, for at nå tidens mennesker eller – oftere – til krav om, at man netop ikke måtte svigte de gamle arbejdsformer fra de store vækkelsestider. Andre ville give plads til sport og kulturelt-nationale anliggender i Indre Mission, fx i ungdomsarbejdet og på højskolerne. Personer, der repræsenterede den konservative side i én af disse debatter, gjorde det ikke nødvendigvis i dem alle.³⁹ Enkelt personer kunne fx tale stærkt for vækkelse, men samtidigt gå ind for en historisk bibelsyn. En samlet højrefløj var der således ikke tale om. Det var uorganiserede strømninger, på nær de nævnte grupper af typen „Pietismens Venner“, der ikke dannede alternative fællesskaber og derfor ikke forårsagede splittelser. I Indre Missions selvsupplerende hovedbestyrelse prøvede man at indoptage medlemmer, så bredden af Indre Mission var dækket ind af hovedbestyrelsen. Inden for Indre Mission som retning kunne forskellige foreninger repræsentere forskellige tendenser: KFUM & KFUK var i 1950'erne (igen) at finde på den linje, der gik ind for et bredere arbejdsprogram. Københavns Indre Mission stod fra 1930'erne for en markant vægtlægning på vækkelse, inspireret

39 Pastor Johannes Pedersen skrev til Bartholdy, at denne i sit syn på Oxfordgruppebevægelsen skilte sig fra unge bibeltro præster, Det gamle Budskab og norsk Indre Mission. Dermed havde han skitseret de tre oppositionstendenser på højre fløj, der henholdsvis gik efter mere vægt på Bibelen, pietistisk livsstil og vækkelse, brev 3/1 1937.

af kontakter til norsk Indremisjon. Deroppe lagde man vægt på arbejdet for vækkelse, på pietistisk livsstil og luthersk lære. Til gengæld gik de toneangivende nordmænd ind for et historisk bibelsyn.⁴⁰

I dansk kirkeliv fandtes en række grupper, der lå på kanten af vækkelseskristendommen. Den ældre kirkelige retning, Kirkeligt Centrum, stod ligesom de nye strømninger af nykirkelig og højkirkelig art, først og fremmest for en kirkelig kristendom. Brugte man ordet vækkelse, handlede det om arbejdet på at skabe en kirkelig vækkelse. Man så gerne, at mennesker blev vakt til levende kristen tro, men man ville ikke stille krav om nogen bestemt omvendelsesproces – og vækkelsesbevægelsernes tradition for mødevirksomhed og lægmandsvidnesbyrd lagde man afstand til. Der var således tale om kirkelighed, uden et egentligt vækkelsespræg.⁴¹

Den anden af de to store folkekirkelige vækkelsesbevægelser fra 1800-tallet, grundtvigianismen, var allerede i 1800-tallet blevet opsplittet, og tendensen fortsatte i 1900-tallet, hvor der var en opdeling i kirkelige grundtvigianere og folkelige grundtvigianere. Blandt de kirkelige grundtvigianere var der igen forskellige typer. Nogle højregrundtvigske stod Indre Mission nær, mens venstregrundtvigianerne var i opposition til Indre Mission og til luthersk konservativ teologi. På midten fandtes en klassisk grundtvigianisme, samlet omkring Kirkeligt Samfund og dets arbejde. Det kristelige vækkelsespræg var omkring 1930 levende i dele af grundtvigianismen, men ikke overalt. I 1930'erne forsøgte nogle at vende strømmen bort fra en folkelig udvanding af det centralt grundtvigske. Det førte til såvel en Grundtvig-renæssance, hvor man søgte at forny den oprindelige grundtvigske kombination af kristelig og folkelig vækkelse, som til en tidehvervsgrundtvigianisme, der polemiserede mod vækkelseskristendom og slog på kristenlivet som et liv i kald og stand, i folkelig solidaritet med sin næste, indenfor sogne- menigheden som det givne fællesskab.⁴²

I Danmark var en konservativ *objektiv* fagteologi dominerende på universitetet frem til ca. 1905. I kraft af faseforskydningen⁴³ var generationerne, der var oplært i denne teologiske tradition, ved at være

40 Larsen 2007:193-209.

41 Larsen 2007:219-238.

42 Larsen 2007:180-183.

43 Se illustration i Larsen 2007:141. Viggo Mortensen opererer med en anden faseforskydning: I teologiske kredse vil omskiftelser i samfundet ofte slå langsommere igennem, Mortensen 1983:7.

pensionerede i 1930'erne. En mere subjektiv teologi – tysk-liberal eller engelsk-vækkelsespræget – havde domineret universitetsteologien ca. 1905-25 og var den toneangivende i præstestanden omkring 1930.⁴⁴ På ledende poster i kirken skete der i 1930'erne nogle udskiftninger, der afspejlede overgangen fra objektiv til mere *subjektiv* teologi: Fx overtog den liberale Poul Brodersen stiftsprovsteembedet i København efter Henry Ussing.⁴⁵

Omkring 1925 var der dog i studenterverdenen sket en ny, drastisk vending i objektiv retning inden for teologien, med Karl Barth, Kierkegaard og hele udviklingen i tysk teologi. Teologiske lærebøger, der kun var få år gamle, virkede pludseligt forældede.⁴⁶ Kraften i den teologiske vending i barthiansk/tidehvervsk vending fremgik også af det forhold, at præster i en moden alder lod sig præge af en ny teologi, som fx stiftsprovst Hans Drejøe (cand. theol. 1900), der flyttede sig fra Indre Mission til nærheden af Tidehverv, og sognepræst F. Fog-Petersen (cand. theol. 1910), der på et tidspunkt begyndte at indføre Barths tanker i sin menighed i Aarhus.⁴⁷ Den teologiske vending forårsagede en tilba-

- 44 Ifølge P. G. Lindhardt var den engelskprægede del af Indre Mission glade for Ammundsens Luther-bog, der forenede „vild tysk Kritik og engelsk Føleri“, Lindhardt 1953:194.
- 45 Hans Fuglsang-Damgaard havde været et liberalt håb, men udviklede sig som Sjællands biskop snarere i konservativ retning. P. G. Lindhardt satte nybesættelserne i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen, Lindhardt 1966:213. Lindhardt talte også om, at „Spillet kunne begynde“, Lindhardt 1955:179f. Snarere end et „spil“ var der nok tale om, at generationsskiftet afspejlede et naturligt og tidstypisk teologisk generationsskifte. Se også Søe 1965:135f.
- 46 Prof. Niels Munk Plum udgav i 1929 en lærebog i dogmatik, fordi der følte et „dybt svælg mellem det, der beskæftiger Sindene, og det, der indeholdes i Lærebøgerne“, Plum: Dogmatik 1929:3. De eksisterende lærebøger i faget var ellers ikke særligt gamle, men fra 1912 (af Peder Madsen) og 1917 (af J. P. Bang).
- 47 Hans Drejøe havde været en del af Indre Missions præstekonvent i Thy og blev ved tiltrædelsen af embedet i Nykøbing i 1926 regnet som tilknyttet Indre Mission, se Nedergaard, bind 4, 1957, Lolland-Falsters stift:247 og Nedergaard, bind 5, 1959, Aalborg stift:726. I 1945 erklærede han sig som tidehvervsmand med lidt præg af Indre Mission, *Kristeligt Dagblad* 5/4 1945. Trods sin senere tilknytning til Tidehverv (Grosbøll 2007:24 Bramming 1993:17) skrev Drejøe venlige breve til Bartholdy. I 1957 opdagede Drejøe, at han efter 50 år stadig lå inde med skødet for missionshuset i Stenbjerg i Thy. Han vidste da ikke, om han kunne regne sig selv for „en nærmere eller fjernere Ven af I.M., men overfor Dem nærer jeg meget venlige Følelser bortset fra en og anden Dag, hvor jeg kan blive

gegang for den subjektive teologi over for den barthiansk/tidehvervske teologi, der derefter var toneangivende i resten af den her beskrevne periode. I Tidehvervs udformning var den nye teologi frontalt rettet mod vækkelseskristendommen og dennes tale om troserfaringer og helliggørelse. Tidehverv var imod tanken om skel, om fællesskabet mellem en særlig gruppe af troende og disses missionsvirksomhed over for andre døbte.⁴⁸

gal i Hovedet.“ Brev til Bartholdy, dateret „Kyndelmisse 1957“. Om Fog-Petersen, se Nedergaard, bind 7, 1966, Århus stift:80f.

48 Larsen 2007:148-158.

3 Christian Bartholdys liv og gerning

Selvom der i denne afhandling ikke er tale om nogen biografi, gives der i dette kapitel et overblik over de vigtigste begivenheder i Christian Bartholdys liv, i hans mangeårige virke i dansk kirkeliv og i hans holdninger og brudflader.

Christian Bartholdy blev født i Laurbjerg præstegård i 1889 som ældste søn af sognepræst Johan Peter Bartholdy og Marie Christiane Bartholdy, født Gad.⁴⁹ På mødrene side hørte han til i en gammel dansk præsteslæggt, med rationalisten H. G. Clausen som en af de mest kendte. Faderens slægt stammede fra Tyskland og var indvandret til Danmark på pietismens tid.⁵⁰ Fra 1896 boede familien i Seest præstegård ved Kolding, så Christian Bartholdy havde sin barndom på en egn og på en tid, der var præget af store åndelige vækkelser, såvel af Indre Missions retning som grundtvigsk retning. Forældrene havde en tæt tilknytning til Indre Mission, om end faderen lagde en vis afstand til Indre Missions markante formand Carl Moe, der var præst i det nærliggende Skanderup sogn – og til Indre Missions klassiske bibelsyn. Hjemmet var præget af stor kristelig alvor og var desuden også dansk-nationalt præget. Efter eget udsagn var faderen den, der havde betydet mest for ham⁵¹ – og undervejs i forfatterskabet henvises der da også jævnligt til faderens ord og handlinger.

I hjemmet kom der yderligere syv børn til, bl.a. broderen Georg, der som præst var aktiv i Indre Mission, Københavns Kirkefond og Evange-

49 Hovedkilder er hans egne udgivne erindringer (Bartholdy 1947.1948b.1958b), et festskrift til hans 80-årsdag (Magelund 1969), Dansk Biografisk Leksikon, Nedergaards præste- og sognehistorie, bind 6, 1963, Viborg stift:357-367.425-442.

50 Olga Bartholdy har først efter Christian Bartholdys død fundet frem til, at forfaderen som hofskrædder var fulgt med Sophie Magdalene fra Brandenburg – kong Christian 6.'s dronning. Den direkte tilknytning til den pietistiske kongefamilie har han ikke kendt, O. Bartholdy 1987:4f.

51 *Kristeligt Dagblad* 1/5 1934. *Kristeligt Dagblad* 17/3 1949.

lisk Alliance. En søster var gift med en præst af Indre Missions retning, to ugifte søstre Else og Olga Bartholdy var knyttet til den grundtvigske bevægelse. Broderen Carl var officer, deltog som sådan i kampene mod den tyske besættelsesmagt den 9. april 1940 og blev siden medlem af Folketinget (det konservative folkeparti).⁵²

Mens Christian Bartholdy gik på Kolding latinskole, var han med i en kreds under Danmarks kristelige gymnasiastbevægelse, stiftet af Olfert Ricard.⁵³ Efter studentereksamen flyttede han til København, hvor han studerede teologi fra 1906-1912. I studietiden deltog han i gudstjenester, men kom kun lidt i Studenterhjemmet og i KFUM, dog var han i en periode medlem af en bibelkreds i Olfert Ricards hjem.⁵⁴

Kun 22 år gammel blev han teologisk kandidat og virkede derefter nogle år som manueltør i teologi, avisreferent og hjælpesekretær i Københavns Kirkefond. Via kontakten til Kirkefondets sekretær, Chr. Seidelin, og til biskop H. Ostenfeld, blev han ledt i retning af præstegeneringen.⁵⁵ Undervejs havde han i 1915 oplevet en omvendelse, der dels havde givet ham fred med Gud og dels havde givet ham frimodighed til at kunne virke som præst.⁵⁶ Fra sin tidlige ungdom havde han følt det som et mildt pres liggende på sig, at der skulle en form for omvendelsesoplevelse til for at kunne være præst.⁵⁷ Ved sin omvendelse sluttede det, som han senere beskrev som ti år, hvor han havde gemt sig for Gud og været ulydig og vantro.⁵⁸

I 1916 blev han ordineret til præst, og virkede først som hjælpepræst på Thurø. Sin længste præstetid fik han i Himmerland, først i Seber-St. Ajstrup 1918-1925, derefter i Brorstrup-Ravnkilde 1925-1943. I

52 Magelund 1969:22.

53 *Gymnasiastbladet* 1944:115.

54 *Præsteforeningens Blad* 1942:549. *Gymnasiastbladet* 1944:115. *Jydske Tidende* 30/3 1957.

55 *Kristeligt Dagblad* 19/3 1939.

56 *Indre Missions Tidende* 1955:437. *Nationaltidende* 13/6 1915. Bartholdy 1958b:73.

57 *Kristeligt Dagblad* 7/10 1930. Bartholdy 1947:37. *Indre Missions Tidende* 1949:447. „Fra jeg var 15 år, har jeg vidst, at jeg skulle omvende mig, og alle tvivl, som kunne komme til mig i mine studieår, vidste jeg, var kun undskyldninger, fordi jeg ikke ville omvende mig“, *Indre Missions Tidende* 1954:13.

58 *Kristeligt Dagblad* 24/9 1937. *Indre Missions Tidende* 1940:506f. *Indre Missions Tidende* 1942:219. Om sin tid på Regensen skrev han i 1945: „Jeg begyndte endog at sløje af med Kirkegangen ..[..].. Kristen var jeg ikke“, Bartholdy 1945d:17. *Jydske Tidende* 11/5 1957.

det første pastorat var kirkegangen dårlig, og den unge præst gik i gang med at holde ungdomsmøder i præstegården, gå på husbesøg og indbyde folk til kirken, hvor han prædikede til bod og omvendelse, idet han så et stort behov for vækkelse. Vækkelse var et vigtigt ord i datidens kirkelige miljø, ikke mindst i Himmerland. Egnen havde forholdsvis sent oplevet vækkelser, og endnu i 1920'erne forekom der vækkelser i betydeligt omfang. Som resultat heraf steg kirkegangen, og de vakte hverdagsliv blev ofte drastisk forandret. Mange ændrede livsstil, idet de tog afstand fra kortspil og dans, og undlod markarbejde om søndagen. Ved forflyttelsen til Ravnkilde-Brorstrup kom Bartholdy til et større pastorat, der var præget af en ny vækkelse.⁵⁹ Den vækkelse ønskede han at arbejde for at fortsætte og forlænge, men uden særligt held. Afhængig af situationen kunne han skrive, at der i hans præstetid i Himmerland var „en dejlig vækkelse“,⁶⁰ en „efterhøst“ og standsning af vækkelsen⁶¹ eller ingen egentlig vækkelse.⁶² Det vakte opsigt, da han ved sin afrejse fra Ravnkilde-Brorstrup kom med negative udtalelser om manglende vækkelse i pastoratet, de manglende følger af hans præstetjeneste og den fortsatte ugudelighed i Ravnkilde.⁶³

Den nævnte vækkelse var knyttet til Indre Mission. I Himmerland var dette en ret ung bevægelse, der var på vej frem: Da Bartholdy kom til egnen fandtes 14 ret nye missionshuse, og i hans tid kom yderligere 8 til.⁶⁴ Den grundtvigske retning var mest samlet omkring nogle frime-nigheder, hvorfor menighedsrådene i sognene i Himmerland var meget prægede af Indre Mission. Flertallet af præster var også knyttet til Indre Mission. Det samme gjaldt provsterne.⁶⁵ Fra 1922 gjaldt det også stiftets

59 Protokol for Mejlby Missionshus, Brorstrup sogn (1939-1975) – med historisk indledning om vækkelsen 1921-1922. Ifølge protokollen var Bartholdy som præst ikke i bestyrelsen for missionshuset. (Protokol set hos Laurids Hansen, Mejlbyvej 76, 9510 Arden).

60 Bartholdy 1958b:137.

61 Bartholdy 1958b:168.

62 Magelund 1969:11.

63 *Præsteforeningens Blad* 1943:490 med henvisning til Aalborg Stiftstidende, Politiken og Extra-Bladet. En lokal Ravnkilde-mand fralagde sig at have udtalt sig som Extra Bladet refererede det: „... næsten ikke et Ord af hvad Extrabladet skriver, er sandt“, Søren Bak til Bartholdy 14/5 1943. Se *Højskolebladet* 1943:332. I sine erindringer skrev han, at han havde „udrettet saare lid“, Bartholdy 1958:209.

64 Tal for Slet og Aars-Gislum herreder, optalt i Nedergaard bind 6, 1963, Viborg stift:328-458.

65 Se beskrivelserne af de enkelte præster og provster i Nedergaard bind 6,

biskop, Johannes Gøtzsche, der sluttede sig tæt til Indre Mission og var fast medarbejder på Indre Missions Tidende. Mellem biskop Gøtzsche og Bartholdy blev der et nært forhold. De rejste sammen på ferie til Italien, og Johs. Gøtzsche fik Bartholdy placeret i vigtige kirkelige hverv som medlem af bibeloversættelseskommissionen og af bestyrelsen for Almindeligt dansk Præstekonvent. Bartholdy lagde ikke skjul på sin beundring og taknemlighed. Ved biskoppens afgang skrev Bartholdy privat til ham: „*Det har hørt til Guds Velsignelse over mig at have lært Dem at kende – som Biskop og som deres Medarbejder*“.⁶⁶

Ud fra sin familiære baggrund og sin tilknytning til Kirkefondet lå det i udgangspunktet Bartholdy fjernt at slutte sig til den grundtvigske retning. Vækkelsen i Himmerland, eksistensen af et Indre Missions samfund i pastoratet og også forholdet til kollegerne, gjorde det også naturligt at søge tilknytning til Indre Mission. Christian Bartholdy har beskrevet sig som havende været på en vis kritisk afstand af Indre Mission i sin første præstetid, og først gradvist at have sluttet sig til Indre Mission.⁶⁷ Imod den fremstilling taler dog, at han virkede som tilkaldepræst (i den kirkelige polemik kaldet „straffepræst“) for Indre Missions samfund i nabosognet Nibe *indtil* 1921 – altså kun tre år efter sit komme til Himmerland. Han må derfor meget hurtigt være blevet kendt som præst med tilknytning til Indre Mission.⁶⁸ Hans omvendelsesforkyndelse og hans kontante hævde af forbuddet mod søndagsarbejde betød,

1963, Viborg stift.

- 66 Brev 21/12 1935, i J. Gøtzsches arkiv. Se også *Indre Missions Tidende* 1938:530. *Det nye Aar* 1939:81-90. Bartholdy 1958b:132.146ff. Om alm. dansk præstekonvent, se Stenbæk 1999:130.
- 67 Ifølge interview var det det friske, unge IM-samfund i Sebber-Ajstrup, der fik ham til at knytte sig til Indre Mission, *Kristeligt Dagblad* 19/3 1939. „Som Student og Regensianer var IM mig for smalsporet, og da jeg skulde være præst, var jeg klar over, at jeg kom til at sidde mellem to Stole, idet jeg vidste, at man skulde omvende sig (for saa vidt havde IM Ret), men intellektuelt og kulturelt var min Plads i en anden Lejr“, brev til Tolderlund-Hansen, 26/1 1946. Se også Bartholdy 1958b:102.
- 68 Bartholdy 1958b:118f. Ifølge Nedergaard, bind 5, 1959, Aalborg stift:181f sluttede Nibes præst i november 1920, så Bartholdys virke i Nibe må være begyndt meget kort efter hans komme til Himmerland. Han skrev, at han ikke selv vidste, at han var missionsk, da han blev præst, men andre kaldte ham det, *Kristeligt Dagblad* 3/5 1954. V. Mølgaard har omkring 1972 foretaget en række interviews med personer, der oplevede Bartholdy som præst i Sebber-Ajstrup. Trods den tidsmæssige afstand til begivenhederne, kan det tages som bekræftelse på, at Bartholdy blev opfattet som tilhørende Indre Mission, Mølgaard 1972:33-47.

at han blev forstået som hørende til Indre Mission. I Ravnkilde-årene var der en gruppe, der i en periode fik en tilkaldepræst („straffepræst“) til at holde gudstjenester som alternativ til Bartholdys forkyndelse.⁶⁹ Uden for sognet engagerede han sig i opgaver, der nærmest hørte til Indre Missions retning: Han talte ved den kristelige studenterbevægelses sommermøder, engagerede sig i KFUM & KFUK og afholdt møder for det Danske Missionselskab, hvor han også blev kredsformand.⁷⁰

I 1920'erne begyndte han også at interesse sig mere for Indre Missions arbejde på det større plan.⁷¹ Det var sigende for Bartholdys placering i dansk kirkeliv, at han var skribent i København Indre Missions organ *Liv og Lys* (1927), før end han var det i Indre Missions *Tidende*, og optrådte som taler ved et landsmøde for KFUM (1927), førend han gjorde det i Indre Mission.⁷² I 1929 blev han bedt om at indtræde i Indre Missions selvsupplerende hovedbestyrelse. Her markerede han sig som Indre Missions talsmand, bl.a. i 1931-32 mod kritiske artikler i bladet *Tidehverv*. Hans artikler gjorde, at han allerede var et kendt navn, da han i 1934 blev valgt til formand for Indre Mission, hvilket medførte, at han også blev præsident for fællesbestyrelsen for KFUM & KFUK i Danmark, landsformand for søndagsskolearbejdet, medlem af det kirkepolitiske udvalg (1928-1940), medredaktør af Indre Missions *Tidende* og medlem af diverse andre bestyrelser.⁷³ En udstrakt rejsevirkosomhed hørte også med til formandsposten, til gengæld fik han kapellaner til at hjælpe sig med det hjemlige præstearbejde. I den offentlige debat deltog han fra 1929 og især efter 1934.

Bartholdy kom i hovedbestyrelsen som repræsentant for en forholdsvis stor generation⁷⁴ af unge præster, der på den ene side sluttede sig helt til Indre Missions arbejde for vækkelse, men som på den anden side var kritisk over for nogle af bevægelsens metoder og det „gamle“ bibelsyn fra Becks tid. Som sådan mødte Bartholdy opbakning fra én gruppe i Indre Mission, mens især nogle lægfolk så med skepsis på, at

69 Magelund 1969:35.

70 *Sursum Corda*, sept. 1921:2-6. Magelund 1969:154. I 1926 deltog han første gang i KFUM & KFUKs landsmøde, *Indre Missions Tidende* 1956:346. Magelund 1969:12.

71 Magelund 1969:29.

72 *Liv og Lys* 1927:122.

73 *Folkerøsten* 1932:62. *Kristeligt Dagblad* 1/5 1934. *Kirkeligt Centrum* 1934:68.

74 *Det nye Aar* 1930:45.

han blev bestyrelsesmedlem.⁷⁵ Med sin familiære og uddannelsesmæssige baggrund stod Bartholdy fjernt fra de konservativt-pietistiske grupper inden for Indre Mission, hvad enten disse kæmpede for et mere ortodoks bibelsyn eller imod nye arbejdsformer i Indre Mission. Han havde fra sit hjem og uddannelse et mere historisk bibelsyn og lå tættere på den mere nationale og kulturåbne fløj. Det var ikke uden problemer at få Bartholdy valgt til formand i 1934,⁷⁶ og også efter den tid lød der kritik af ham. Det hørte med til Bartholdys vilkår som formand, at der fra kritikere på højre fløj blev stillet spørgsmålstegn ved ham, mens andre fandt ham for loyal mod Indre Missions hårde kerne.⁷⁷ Han ville give plads til forskelligheder i Indre Mission, og kaldte til selvopgør,⁷⁸ hvad

- 75 Han blev karakteristisk nok ikke budt velkommen som formand i bladet *Vort Folk*, der skrev, at Bartholdy trængte meget til forbøn, *Vort Folk* 1934:138. I 1933 havde han besøgt den konservative frontkæmper Asschenfeldt-Hansen, og den påfaldende offentlige omtale af dette besøg kan tolkes som forsøg på at berolige kritikerne med, at denne var på god fod med Bartholdy, *Indre Missions Tidende* 1933:69.
- 76 Indre Missions næstformand gav følgende stemningsbeskrivelse omkring formandsvalget: „Saa lykkedes det denne Gang at faa dig ind paa den Plads, der, saavidt jeg kan se, er den ansvarsfuldeste i Danmark ..[.]. To drøje Timer var det vel for dig i Roskilde Kl. 18-20. Min Sjæl blev ogsaa træt. Dejlig stille blev de bange Sjæle dog til sidst. Næste Morgen, da jeg vaagnede, sang min Sjæl“, brev fra P. C. Davidsen, 21/5 1934. Endnu i 1957 huskedes formandsvalget i 1934. Enken efter det ret konservative hovedbestyrelsesmedlem Poul Sørensen skrev efter sin mands død til Bartholdy: „Jeg ved ganske bestemt, at han med stor Glæde og Oprigtighed gik med til at vælge Dem som Formand i 1934“, brev fra Ellen Sørensen 8/11 1957. Se Bartholdy 1958b:159ff.
- 77 I erindringerne nævntes én person, der åbenlyst krævede Bartholdys afgang, nemlig pastor A. A. Jørgensen, Feldballe, Bartholdy 1958b:155. Jørgensen, der døde i 1942, var én af de få danske præster, der havde været optaget af nazismen, hvilket havde stødt hans menighed bort (Nedergaard, bind 8, 1965, Århus stift:380). Om Bartholdy bevidst har nævnt en senere så belastet person som sin kritiker i 1934, kan ikke afgøres. Om forsvaret for den hårde kerne, se Magelund 1969:142.147. Bartholdy forsvarede gerne de mest pietistiske præster i Indre Mission, når disse blev angrebet udefra, *Indre Missions Tidende* 1939:670. *Menighedsbladet* 1939:706. Det har nok været med til at dæmpe kritikken fra hans pietistiske kritikere.
- 78 Han kunne også i en sjældent humoristisk avisartikel ironisere over, hvilken svær modtagelse Jesus ville have fået i Indre Mission anno 1934: Indre Mission ville have krævet talertilladelse af ham, have fundet at der var for lidt luthersk lære og for lidt tale om kald og stand hos ham, og at han i øvrigt var for uforsigtig i sin omgang med verdensmennesker, *Kristeligt Dagblad* 13/8 1934

der blev hilst velkomment i andre kirkelige kredse.⁷⁹ Efterhånden døde den interne kritik mere hen, fordi han forstod at balancere. Hans forholdsvis åbne bibelsyn blev holdt sammen med en bestemt fastholden ved Bibelens autoritet i praktiske spørgsmål. Hans kulturåbne linje blev forenet med en endog særdeles skarp afvisning af mellemting som søndagsarbejde og dans. Han kunne rette skarpe angreb på danske præster og dansk kirkelighed, mens han forsvarede lægfolket, indremissionærerne og deres ret til at drive selvstændigt arbejde ud fra missionshusene.

En vis balancegang var nødvendig for at holde sammen på bevægelsen. Det blev også tilfældet i forhold til Oxford-gruppebevægelsen og siden Billy Grahams vækkelseskampagne m.m. Som medstridere i arbejdet for vækkelse hilste han dem velkommen, samtidigt med at han udtrykte en vis læremæssig skepsis og ikke ville tillade ikke-lutherske prædikanter i missionshusene. Således balancerede han og havde i vid udstrækning held med at holde sammen på sin bevægelse. Teologisk var han vokset op i den spænding mellem en ældre konservativ og en nyere liberal-subjektiv teologi, der gjorde sig gældende i Danmark omkring 1910. Som ung præst oplevede han det, han selv omtalte som „den kopernikanske omvæltning i den teologiske tænkning, som foregik i Tyskland“.⁸⁰ Vendingen i objektiv retning hilste han velkommen, glædede sig over Karl Barth uden dog at følge dennes særlige dialektiske teologi. Der var snarere tale om, at han genfandt nogle af Indre Missions anliggender bekræftet af Barth og andre af de nyere tyske teologer, og kritiserede offentligt sin ungdoms liberale teologer.⁸¹

Bartholdys voksende stjerne i Indre Mission hang også sammen med, at han var en af de få præster i Indre Mission, der tog del i den kirkelige og politiske debat med sin klare, men også skarpe pen. Under den tyske besættelse af landet gjorde Bartholdy sig også gældende som samfundsdebattør med angreb på pacifismen og samarbejdspolitikken. Han trådte op mod jødeforfølgelse, kom i de tyske myndigheders søgelys men blev ikke interneret, måske fordi de tyske myndigheder ikke

79 I Menighedsbladet fik hans foredrag „Staar vi i Rom 7 eller Romer 8?“ en god anmeldelse, fordi det gav en klassisk luthersk, ikke en pietistisk, tolkning af Romerbrevets „jeg“. Dermed var det også indirekte en opfordring til stadig bod for de troende, og som sådan en kritik af selvgodhed hos troende, *Menighedsbladet* 1933:814.

80 Bartholdy 1958b:129.

81 *Indre Missions Tidende* 1941:40.

ønskede konflikt med kirkelige kredse.⁸² Han var som sit hjem også nationalt præget. Det kristne danske *rige*, nedarvet fra fædrene, skulle der kæmpes for at bevare intakt. I besættelsesårene voksede abonnenttallet på Indre Missions Tidende til sit højeste nogensinde, sikkert ikke uden forbindelse med Bartholdys artikler.⁸³ Bartholdys frygtløse rolle i de år gav ham en vis position i dansk offentlighed derefter, omstridt men også anset.

I efterkrigstiden fik han en ny base for sit virke, idet han i 1943 udnævntes til sognepræst i stationsbyen Haslev, hvor mange af Indre Missions skoler lå og hvor der (bl.a. derfor) var en stor kirkegang. I Haslev fortsatte han sit hidtidige virke som sognepræst og prædikant, men den sjællandske stationsby var mere mærket af sekulariseringen end Himmerlands landsogne. Sekulariseringen optog ham meget, ligesom vækkelsens udeblivelse var et stort tema for ham. Han holdt drømmen om vækkelse ved lige og så det som den store fare for Indre Mission, at man skulle miste vækkelsespræget, som det var gået de grundtvigske.⁸⁴ Internt i Indre Mission repræsenterede han fortsat ønsket om fornyelse i arbejdsformerne og talte mod mere traditionalistiske kræfter.

Det var i den periode, han svarede på spørgsmål til Danmarks Radios brevkasse, og hvor folk fra andre kirkelige retninger kaldte ham Kirkens røst⁸⁵ og „den mest populære præst i landet, mere afholdt af folket end Ib Schønberg“,⁸⁶ „en af Tidens betydeligste præster, ja, af mange regnes for Danmarks største Prædikant i Dag“.⁸⁷

Den kulturkritiske linje fra besættelsesårene førte han videre i efterkrigstiden i form af kraftig modstand mod sekulariseringen i kulturliv, skole og offentlig moral. Han skrev også kraftigt mod kommunismen, ude og hjemme. Socialt var han forholdsvis progressiv, men når det gjaldt storpolitik, var han konservativ og truslen fra Sovjet og kom-

82 *De Unges Blad* 1947:1. Om tysk politik, se Poulsen 1982:324.

83 Redaktør Bent A. Koch skrev, at Bartholdy i den periode var mere kongruent med det danske folk end nogensinde før eller siden, Magelund 1969:66.144.

84 Magelund 1969:180.202.

85 Om de udgivne svar fra radiobrevkassen skrev folk fra anden kirkelig retning: „Det er ikke en snæver retningsmand, men den danske kirkes repræsentant, der taler gennem denne bog“, *Kirkeligt Centrum* 1953:40. Bartholdy som kirkens røst, *Dansk Kirkeliv* 1954:106.

86 *Kristeligt Dagblad* 23/9 1954.

87 *Nationaltidende* 27/6 1954.

munismen prægede hans politiske udtalelser.⁸⁸ I bladet *Frit Danmark* blev Bartholdy tilkendt „*en fremtrædende Plads blandt den haardkogte og umaskerede Reaktions fornemste Repræsentanter her i Landet*“.⁸⁹

Hans kirkepolitik var også grundlæggende konservativ, idet han ønskede folkekirken opretholdt i sin gammellutherske form, så der inden for faste uændrede rammer kunne forkyndes omvendelse til hele det danske folk, gennem kirke og skole. Den teologiske og kirkelige udvikling i landet gik dog i en ganske anden retning. Han kæmpede mod Tidhvervs voksende præg på kirkeliv og teologi, så han – der oprindeligt havde stået som forholdsvis åben – i efterkrigstiden virkede som konservativ i teologisk henseende. Da der blev åbnet for kvinders adgang til præsteembedet, var han i forreste række blandt modstanderne.

I 1954 lod han sig pensionere fra præsteembedet og flyttede til Kolding, idet han fortsatte som formand for Indre Mission til 1959. Efter afgang fra sine bestyrelsesposter som 70-årig og helt frem til sin død efter en trafikulykke i 1976, var han engageret i den kirkelige, kulturelle og politiske debat i landet, undertiden med ændrede og skærpede synspunkter i forhold til formandstiden.

Christian Bartholdy var ugift og barnløs. Fra 1922 og de følgende mange årtier havde han den samme husbestyrerinde, frk. Bramsen.⁹⁰

88 Magelund 1969:160.

89 *Frit Danmark* 4.årg., nr. 37:5. (25/1 1946)

90 Magelund 1969:22.25.